

Праз адукацыю – да грамадзянскай супольнасці

Брашура 4

# Кшталтаванне грамадзянскіх паставаў

Пад рэдакцыяй  
Пшэмыслава Фенрыха, Уладзіміра Хільмановіча

Шчэцін 2002



*Project cofinanced by  
European Commission*

Праект вокладкі: Яраслаў Далецкі  
Пераклад і карэктурка: Натальля Маліноўская, Ганна Паўлоўская  
© Copyright by Centrum Szkoleniowe Fundacji Rozwoju Demokracji Lokalnej w Szczecinie  
© Фонд імя Льва Сапегі, Гарадзенскае абласное аддзяленне

Выдаўцы: Centrum Szkoleniowe Fundacji Rozwoju Demokracji Lokalnej  
71-332 Szczecin ul. Marii Curie-Skłodowskiej 4  
tel. (48-91) 487-59-83, 486-15-69, 486-26-74  
fax (48-91) 487-85-22  
e-mail: sczfrdl@wsap.szczecin.pl

Грамадскае аб'яднанне “Фонд імя Льва Сапегі”  
Гарадзенскае аддзяленне  
тэл.-факс (0152) 76-44-95  
e-mail: khilmanovich@tut.by

ISBN: 83-88044-36-2

## ПРАДМОВА

**Пшэмыслаў Фенрых:** Гэта ўжо чацвёртая брашура з серыі *Праз адукацыю - да грамадзянскай супольнасці*. Тры папярэднія былі напісаныя беларускімі аўтарамі – у гэтай сваім досведам з беларускім Чытачом хочучь падзяліцца аўтары з Польшчы. Аўтары былі падобраныя такім чынам, каб кожны мог прадставіць іншы погляд на польскую адукацыю. Габрыэля Вятр - журналістка, якая займаецца адукацыйнай праблематыкай. Для газеты “Шчэцінскі кур’ер” яна апісвае праблемы шчэцінскіх школаў, адукацыі і выхавання: з задавальненнем аднатоўвае поспехі, рэагуе вострым пяром там, дзе трэба нешта выправіць або ратаваць ад дамаганняў чыноўнікаў. Яна па адукацыі сацыёлаг, а таму мае нагоду назіраць адукацыйныя працэсы на шырокім фоне грамадскіх зменаў у Польшчы і свеце. Ёанна Фенрых-Смалінска – маладая настаўніца польскай мовы, яна навучае дзяцей толькі другі год пасля заканчэння ВНУ. Яна нясе ў сабе энтузіязм і адначасна хуткія назіранні таго, што робіцца ў школьным жыцці. Да ўсяго яна – выдатны харцэрскі інструктар і як камендант харугвы, харцмайстар і Харцэрка Рэчы Паспалітай дасягнула амаль усяго, чаго можна дасягнуць у гэтай галіне. Нарэшце, найстарэйшы ў коле аўтараў, Пшэмыслаў Фенрых, з’яўляецца настаўнікам і трэнерам, які навучае інтэрактыўнымі метадамі, як у школах, так і на семінарах Фонду Развіцця Лакальнай Дэмакратыі. Ён удзельнічаў пры стварэнні трох школаў у Шчэціне: Грамадскага агульнаадукацыйнага ліцэю, Каталіцкага агульнаадукацыйнага ліцэю і Каталіцкай гімназіі. Кіраванне Камісіяй па адукацыі, спорту і адпачынку дазваляе яму больш шырока глядзець на працэс рэалізацыі рэформы адукацыі на ўзроўні вялікага гораду. Пад час сваёй кадэнцыі ў Радзе Горада Шчэціна, якая цяпер заканчваецца, выступіў ініцыятарам і рэалізатарам распрацоўкі стратэгічнага дакументу – *Адукацыйная палітыка горада Шчэціна*.

Польскія аўтары пісалі свае артыкулы з думкай пра беларускага Чытача і з надзеяй, што гэтыя тэксты дапамогуць распачаць шырокую супрацу адукацыйных асяродкаў Польшчы і Беларусі. Невыпадкова, цэлы шэраг думак у гэтай брашуры ёсць вынікам вельмі цікавай дыскусіі ў Наваградку ў красавіку 2002 году. Два першыя тэксты – Пшэмыслава Фенрыха і Ёанны Фенрых-Смалінскай прадстаўляюць абшары магчымай супрацы, тэмы, якімі можна і варта было б заняцца. Тэкст Габрыэлі Вятр з’яўляецца ў значнай ступені запісам дыскусіі, якая непасрэдна тычылася гэтай супрацы. Настаўнікі абедзвюх краінаў павінны супрацоўнічаць, незалежна ад таго, што працуюць яны ў абсалютна розных адукацыйных і дзяржаўных сістэмах. Таксама незалежна ад таго, што Польшча неўзабаве, відаць, ужо апынецца ў структурах Еўразвязу, Польшча і Беларусь – а напэўна яшчэ і Украіна – павінны стаць месцам плённай дыскусіі паміж Усходам і Захадам, паміж цывілізацыямі ўсходняй і заходняй Еўропы. Гэтая дыскусія ў значнай ступені павінна адбывацца на ўзроўні школьнай адукацыі, павінна будаваць еднасць, адначасова падтрымоўваючы самасвядомасць кожнага з народаў, развіваючы ўсё добрае ў багаты разнастайнасці.

Гэтая брашура – апошняя, выдданая ў межах першай часткі сумеснай праграмы, трэба спадзявацца, што добрую працу можна будзе працягнуць і што наступныя брашуры будуць надалей развіваць польска-беларускую размову настаўнікаў.

**Уладзімір Хільмановіч:** Беларускі чытач мае мажлівасць пазнаёміцца ўжо з чацвёртай брашурай, выдадзенай супольнымі намаганнямі Шчэцінскага Фонду развіцця мясцовай дэмакратыі і Гарадзенскага абласнога аддзялення “Фонду імя Льва Сапегі” у межах праграмы “Праз адукацыю - да грамадзянскай супольнасці». Водгукі на папярэднія кніжкі і цікавасць да іх надаюць добрага настрою і адчування патрэбы зробленай справы. Гэтым разам беларускім настаўнікам прапануецца погляд на выхаваўчы творчы працэс нашых польскіх калегаў-сяброў. Аўтары прапануемых артыкулаў маюць розны ўзрост і досвед, але паяднанныя энтузіязмам і шчырай зацікаўленасцю праблемамі навучання ды патрыятычнага выхавання. Упэўнены, што іх уяўленні і пазіцыі не пакінуць адрасата абьякавым.

Стасункі беларуска-польскай адукацыі сягаюць ажно ў сярэднявечча, калі быў закладзены Віленскі ўніверсітэт. Створаны па узору найбольш дасканалых па роўні адукацыі еўрапейскіх устаноў, ён некалькі стагоддзяў з’яўляўся сапраўднай alma-mater для многіх палякаў і ліцьвінаў. Дзесяткі з іх сталі нацыянальнымі героямі Беларусі і Польшчы, выдатнымі навукоўцамі і творцамі, даследнікамі-вынаходнікамі і падарожнікамі; сотні людзей былі ўзгадаваныя патрыятамі сваёй радзімы. Просты пералік гэтых імёнаў заняў бы палову старонак гэтай брашуры. Варта ўгадаць таксама іншыя навучальныя ўстановы, якія знаходзіліся на тэрыторыі Беларусі і ўвайшлі ў гісторыю агульнаеўрапейскай адукацыі: Дамініканская школа ў Наваградку, школа піяраў у Шчучыне, Сьвіслацкая настаўніцкая гімназія. Усе гэтыя асветніцкія асяродкі, іх творчыя і навуковыя здабыткі сталіся плёнам супрацы польскіх і беларускіх гуманістаў, людзей, якія самаахвярна працавалі з Богам у душы і разуменнем выратавальнай сілы адукацыі. Палітыка перніка і пугі прыдатная толькі для рабоў і абслугі. Разумная дзяржава павінна ўсведамляць важнасць адукацыі і патрыятычнага выхавання ў стваральнасці і пабудове сапраўды дэмакратычнага грамадства. Асабліва ў гуманітарным накірунку, які часцяком не паспявае за тэхнічным, альбо падмяняецца апошнім.

Адукацыйныя школы Польшчы і Беларусі зведалі розныя эпохі. Асабліва складаным стаўся час другой паловы XX стагоддзя, калі ў грамадствах Усходняй Еўропы панавалі ваяўнічы атэізм і цемрашальства, калі таталітарная дзяржава бязлітасна душыла ўсе праявы вольнадумства, нішчыла традыцыйныя набыткі і парасткі альтэрнатыўнага мыслення, а ўсе навучальныя установы павінны былі быць школамі камунізму - адной з самых злачынных ідэалогіяў у гісторыі чалавецтва.

Сёння, на золку XXI стагоддзя, пераважная большыня краінаў былой сацыялістычнай сістэмы (у іх шэрагу і Польшча) перажываюць працэс рэфармавання сваёй Школы. Працэс гэты складаны і пакрычасты, але разам з тым ачышчальны і стваральны. Галоўнае ў ім - не страціць сваё і засвоіць лепшае, што выпрацавалі іншыя, захаваць нацыянальную адметнасць і адрадыць агульныя каштоўнасці. Рана ці позна гэтым няпростым шляхам пойдзе і Беларусь. З гэтага гледзішча досвед і погляд нашых адвечных суседзяў - палякаў у кішталаванні грамадзянскіх паставаў уяўляецца надзвычай каштоўным і патрэбным.

Пшэмыслаў Фенрых

## ВЫХАВАННЕ ПРАЗ УДЗЕЛ

Заўвагі пра праблемы і метады грамадзянскага выхавання і адукацыі

### ШКОЛА, ЯКАЯ НЕ АБМІНАЕ ПРАБЛЕМАЎ ГРАМАДСТВА

#### Грамадзянства, патрыятызм, еўрапейкасць – паняткі і змест

Пачнем ад азначэння паняткаў, ва ўсялякім разе трох, якія з’яўляюцца ключавымі для далейшых разважанняў, – польскі аўтар спыніцца на іх сэнсе ў польскім кантэксце, хаця вельмі разлічвае на тое, што беларускі Чыгач надасць ім беларускае гучанне і беларускі кантэкст. Слова **грамадзянства** ў Польшчы азначае перад усім фармальную прыналежнасць да польскай дзяржавы, прыналежнасць, з якой звязаны грамадзянскія абавязкі і правы. Чалавек, народжаны ў Польшчы бацькамі-палякамі, натуральным парадкам атрымоўвае грамадзянства; немагчыма адабраць у яго грамадзянства, хаця, калі ён сам захоча яго пазбавіцца і выехаць з краіны, то можа ўчыніць гэта, складаючы адпаведныя дакументы. Слова *грамадзянін* у Польшчы заўсёды (па-за камуністычнымі часамі, калі панавала іншая мова) гучала годна: як грамадзянін я з’яўляюся таксама гаспадаром дзяржавы, адказваю за яе, маю права яе ўдасканальваць, прыймаць рашэнні, якія тычацца яе лёсу і кірункаў развіцця. *Грамадзянін* – гэта нешта зусім іншае чым падданы... Але з іншага боку, грамадзянін не вызваляецца ад сваіх грамадзянскіх абавязкаў і паводле права можа быць прымушаны да іх выканання: напрыклад, да службы ў войску, уплаты падаткаў альбо падтрымання парадку ў найбліжэйшым асяроддзі. Гэта вынікае з таго факту, што грамадзянства азначае прыналежнасць да супольнасці грамадзянаў і дае права карыстацца яе супольным здабыткам. А калі ёсць права карыстання, то ёсць і абавязак працы на гэты здабытак, абавязак клопату пра супольнае дабро. Калі грамадзянін не выконвае грамадзянскія абавязкі, калі парушае права, якое існуе ў дзяржаве, ён можа чакаць абмежавання грамадзянскіх правоў, у тым ліку з пазбаўленнем права свабоды. Падсумоўваючы, калі я кажу пра сябе *грамадзянін*, то маю на ўвазе свае адносіны да польскай дзяржавы, да яе правоў і структураў, закладаючы, што я таксама магу ўплываць на іх фармаванне, імкнуцца да іх змены, але я не магу парушаць або ігнараваць права. Можа быць на Беларусі ў гэтым кантэксце з’явіцца пытанне: а што калі структуры маёй дзяржавы ўсё яшчэ супраціўляюцца патрабаванням грамадзянства? Калі яны ўспрымаюць жыхара гэтай краіны як пазбаўленага волі падданага? Такім яшчэ некалькі гадоў назад быў і польскі досвед...

Зусім інакш выглядае сітуацыя з **патрыятызмам** – гэта слова мае хутчэй сувязь з нацыянальнай самасвядомасцю і культурным суверэнітэтам бацькаўшчыны, чым з дзяржавай. Патрыятызм накладае на чалавека шэраг маральных абавязкаў – маральным, а не прававым, можа быць і вынік гэтых абавязкаў. Патрыятызм – гэта любоў да бацькаўшчыны, якая можа, але неабавязкова, атаясамляцца з дзяржавай. Цяжкі гістарычны вопыт навучыў палякаў, што можна быць годным польскім патрыётам, але не мець сваёй польскай дзяржавы. Польскі патрыятызм вельмі моцна знітаваны з польскай культурай. Вакол азначэння *польскага патрыятызму* на працягу пакаленняў вядуцца запятыя спрэчкі. Аднаы кажучь, што ён павінен быць злучаны з польскім народам, іншыя падкрэсліваюць, што Рэспубліка Польшча заўжды была шматнацыянальнай дзяржавай і сапраўдны патрыёт гэтай Рэспублікі можа быць не толькі палякам, але і жыдом, татарам, беларусам або ўкраінцам. Мерай другой канцэпцыі патрыятызму ёсць не толькі развіццё нацыянальнай самасвядомасці палякаў, але і ўменне жыць разам з патрыётамі іншых нацыянальнасцяў, уменне выкарыстоўваць усё багацце культуры, аб’яднаных адзінай Бацькаўшчынай. З гэтых спрэчак вынікаюць і пробы адрознага называння гэтай з’явы: любоў да свайго народу павінна была б азвацца *нацыяналізмам*, а любоў да ўсёй Бацькаўшчыны – *патрыятызмам*. Аднак праблема заключаецца ў тым, што слова *нацыяналізм* мае ў Польшчы пераважна адмоўнае адценне, якое выклікае асацыяцыі з нацыянальным эгаізмам і шавінізмам. У польскай мове патрыёт – гэта той, хто лічыць свой народ і сваю Бацькаўшчыну самай любай і блізкай сэрцу, але з шанаваннем кажа пра любую іншую. У сваю чаргу, *нацыяналіст* будзе біць кожнага, хто не прызнае ягоны народ за найлепшы ў свеце, а таксама будзе лічыць, што мае права ствараць дабро для свайго народу коштам іншага. Менавіта ў нацыяналістычных колах з’явіўся лозунг паўнамоцнага нацыянальнага эгаізму...

Яшчэ адным праблемным пытаннем з’яўляецца **еўрапейскасць**. Палякі і беларусы – гэта еўрапейскія народы, і з гледзішча географіі ніхто не будзе гэтага аспрэчваць. З іншага боку, Польшча імкнецца ў Еўропу (у значэнні “Еўразвязу”) і каб патрапіць у гэты эксклюзіўны клуб, яна павінна адпавядаць шэрагу ўмоваў, якім на дадзены момант нібы і не адпавядае. Беларусь на тэму сувязяў з Еўразвязам не выказваецца... Іншай справай ёсць прыналежнасць да еўрапейскага культурнага і цывілізацыйнага кола. На гэтай глебе распальваюцца самыя гарачыя спрэчкі. Палякі абсалютна перакананыя ў тым, што ад часоў Мешка I і Хросту Польшчы яны належаць да заходняй цывілізацыі, у сваю чаргу на Захадзе яшчэ сёння можна сустрэць перакананне, што “сапраўдная Еўропа” заканчваецца на Эльбе. І гэта, як не dziўна, не звязана выключна з нядаўнім падзелам Еўропы на два блокі – дзесьці да Эльбы распаўсюджвалася дзяржава Карла Вялікага, далей ішлі памежныя “маркі”. Аказваецца, што шмат гісторыкаў, якія займаюцца параўнаннем краінаў па абодва бакі ракі, да гэтага часу бачаць глыбокае адрозненне. Праблема еўрапейскасці палякаў становіцца яшчэ больш сур’ёзнай, калі

мы пачынаем разважаць у катэгорыях грамадзянства і патрыятызму. Якія абавязкі паўстануць перад палякамі пасля таго, як яны атрымаюць еўрапейскае грамадзянства? Што можа вынікнуць з факту, што польскі патрыёт будзе адначасова лічыць сябе і патрыётам еўрапейскім? Што станецца з еўрапейскацю народаў, якія не апынуцца ў Звязе, калі кантынент будзе здамінаваны магутнай супольнасцю. У дадзеным тэксце еўрапейскае выхаванне будзе азначаць выхаванне жыцця ў супольнасці дзяржаваў і народаў Еўропы з асаблівым звяртаннем увагі на Еўразвяз.

### Польскія дyleмы – ці яны таксама беларускія?

Кожны польскі настаўнік і выхаваўца, які хоча сур'ёзна займацца грамадзянскім і патрыятычным выхаваннем, павінен нейкім парадкам звярнуцца да прынцыповых дyleмаў апошняга дзесяцігоддзя. Наколькі падобнымі, а колькі адрознымі з'яўляюцца беларускія дyleмы? Магчыма, што некаторыя з гэтых праблемаў ужо неўзабаве паўстануць і перад беларускімі элітамі...

Першая дyleма - **стаўленне да дзяржавы**. Грамадзянскае выхаванне павінна фармаваць прадзяржаўныя паставы і ўменні, павінна навучаць будучага грамадзяніна паводзінам, якія зробіць дзяржаву больш прыязнай для ўсіх яе жыхароў. У той жа час трывалым досведам палякаў на працягу двух стагоддзяў (з невялікім перапынкам на II Рэч Паспалітую) з'яўляецца перакананне, што дзяржава – чужая, захопніцкая, накіраваная на эксплуатацыю. У гэтай сітуацыі сабатаж дзяржавы ўспрымаўся як патрыятычная пазіцыя: абавязкам добрага паляка было паслабленне захопніка і акупанта! Гэтую паставу стрымліваў страх: захопніцкая дзяржава сурова карала за непаслухмянасць. Апошнія камуністычнае паўстагоддзе стварыла новую, досыць парадаксальную сітуацыю. З аднаго боку, камуністы прапагандавалі, што дзяржава па сваёй прыродзе – рэпрэсіўная, яна ёсць форма ўлады аднаго класу над іншым. З другога, адбіраючы ў сваіх падданных уласнасць і свабоду гаспадарання, здзейснюючы нацыяналізацыю амаль усёй гаспадаркі, дзяржава ўзяла на сябе абавязкі заспакойваць усялякія патрэбы сваіх падданных. І так выраслі цэлыя пакаленні людзей, перакананыя, што яны маюць права атрымаць ад дзяржавы ўсё, што дзяржава павінна ім даць: адукацыю, працу, кватэру, забяспечыць ахову здароўя, сацыяльную апеку і г. д. Сапраўды атрымоўваецца дзіўная мяшанка: чужая і варожая дзяржава, але якая ўзяла на сябе абавязак апекавацца... І гэтыя, глыбока закараненыя перакананні трэба змяніць на дакладна адваротныя: дзяржава мая, яна грамадзянская, мне трэба пра яе клапаціцца як пра супольную каштоўнасць, якой я змагу карыстацца, калі яна, дзякуючы таксама і майму ўдзелу, будзе багатай.

Не менш складаная польская дyleма звязана з **патрыятызмам**. Дзевяце гадоў палякі спрабавалі здабыць незалежнасць і ўвесь час то з усходу, то з захаду былі змушаны абараняць свае суверэнітэт і адметнасць. Патрыётам быў

той, хто не дазваляў сябе ні русіфікаваць, ні анямечыць. Патрыятызм у вялікай ступені азначаў адносіны да ворагаў, патрыётам быў той, хто эфектыўна процістаяў варажым прэтэнзіям. Два парадаксальныя наступствы гэтай традыцыі назіраюцца ў сённяшняй Польшчы. З аднаго боку, значная частка моладзі адмаўляецца ад патрыятызму: *я не патрыёт, бо я не выступаю супраць ані немцаў, ані расейцаў*. З іншага боку, хапае колаў, якія штучна з высілкамі шукаюць сённяшняга польскага ворага, не заўважаючы іншых падставаў для будавання сучаснага польскага патрыятызму.

Дылема, звязаная з **еўрапейскасцю**, адносна маладая. Здаецца, што для шмат якіх колаў так званы *еўраэнтэзізм* (*еўраэнтэзістамі* ў Польшчы называюцца прыхільнікі ўваходу Польшчы ў Еўразвяз; тых, хто выступае супраць, называюць *еўраскетыкамі*) з’яўляецца блізкім ранейшаму *касманалітызму*. Страх, што польскасць расеецца ў Еўропе, з аднаго боку, дзіўны, калі ўлічыць традыцыі шматнацыянальнай Рэчы Паспалітай, аднак з іншага, ён можа дапамагчы палякам зразумець іншыя народы, якія таксама стваралі Рэч Паспалітую і якія баяцца паланізацыі і растаплення ў польскасці.

Польскія дылемы маюць яшчэ і свой фон – я думаю, што ён падобны на той, які маюць і беларусы. Гэты фон – успамін псеўдапатрыятычных цэлебраванцяў, якія павінны былі прывязаць людзей больш да сацыялізму, чым да Польшчы, а пры нагодзе і да канстытуцыйна акрэсленага сяброўства з Савецкім Саюзам. Да сённяшняга дня захаваліся і ўспаміны пра *інтэрнацыяналістычныя* дэкламацыі, якія былі на чале аднасіці людзей працы ўсяго свету пад светлым крамлёўскім кіраўніцтвам. На самой справе гэта была спроба растапіць сапраўдныя патрыятычныя і грамадзянскія пазіцыі ў бессэнсоўнай магме, гэта было звужэнне нацыянальных каштоўнасцяў да народных танцаў і спеваў. Але трэба прызнаць, польскі патрыятызм апошніх дзесяцігоддзяў ведае і падзеі, якія сілкуюць польскі гонар, калі не сказаць болей, – самаўпэўненасць. Гэта спачатку паляк у Сталіцы Пятра – Папа Ян Павел II, які пасля больш за дваццаць гадоў пантыфікату прызнаецца маральным аўтарытэтам у свеце. Гэта таксама “Салідарнасць”, якая пачала працэс вызвалення значнай часткі свету з кайданоў камунізму – на пачатку 80-ых Польшча мела свае пяць хвілінаў на першых палосах сусветных СМІ. Гэта, урэшце, атрымманне незалежнасці, правядзенне цяжкіх рэформаў...

## **Пастулаты грамадзянскага, патрыятычнага і еўрапейскага выхавання**

У Польшчы, а таксама, мяркую, і на Беларусі проста неабходна шырокая і глыбокая грамадзянская дыскусія. Школы, грамадскія аб’яднанні, мас-медыі павінны падрыхтаваць грамадства да вялікіх дэбатаў, якія дазволіць знайсці грамадскі адказ на такія пытанні:



- Якой павінна быць будычыня нашых народаў у кантэксце такіх праблемаў, як еўрапейская інтэграцыя, глабалізацыя, вялікія змены ва Ўсходняй Еўропе? Мы ж жывем у эпоху, калі мінуў адзін свет, адна цывілізацыя і ствараецца новая. Тэмп зменаў агромісты і канца іх не відаць, як не відаць і нейкай адназначнай і захапляльнай перспектывы, якая б аб'яднала жыхароў нашых краінаў.
- Як адказаць на спакусы агрэсіўнага нацыяналізму з боку разгубленых грамадскіх колаў, якія страцілі глебу пад нагамі? Падчас цяжкіх пераменаў іх можа быць нямала: няпроста пагадзіцца з новай рэчаіснасцю былым працаўнікам ліквідаваных дзяржаўных сельскіх гаспадаркаў, беспрацоўным, пацярпелым ад гаспадарчай рэструктурызацыі, бяздомным ахвярам прымусовага высялення і іншым. Нават калі прызнаем, што перамены былі абавязковыя і патрэбныя і што толькі яны змогуць вывесці нас з крызісу, усё адно сярод нас жывуць людзі, якім стала дрэнна...
- Што рабіць з тымі, хто пазбаўлены падмуркаў у свеце вартасцяў паставамі, якія можна акрэсліць, як “патрыятызм заўзятара”? Замест сапраўднага патрыятызму з’яўляецца пастава, якая нагадвае эмоцыі балельшчыка ў адносінах да свайго клуба: яго пачуцці павярхоўныя і разам з тым вельмі эмацыйныя, адзначаныя непрыняццем “іншых”. На жаль, тут дзейнічае капёрнікаўскае правіла: чыстыя грошы выпіраюцца бруднейшымі грашыма, патрыятызм выпіраецца паставай “заўзятара”...
- Як будаваць грамадства ўладальнікаў і грамадзянаў, людзей і колаў моцна злучаных салідарнасцю і шырокім, а разам з тым кампетэнтным і прыстойным удзелам у грамадскім жыцці?
- І нарэшце, як будаваць трайную, патрэбную ў кожным грамадстве салідарнасць, якая разумеецца як грамадзянскі і патрыятычны абавязак? Перш за ўсё, маецца на ўвазе салідарнасць з пакрыўджанымі сёння, з людзьмі, якія сёння жывуць у нястачы. Далей салідарнасць з тымі, якія здабылі сучасную свабоду, якія з’яўляюцца аўтарамі і творцамі ўсяго таго добрага, што маем сёння і што абуджае надзеі. Урэшце, маецца на ўвазе і салідарнасць з тымі, хто будзе ў будучыні жыць на гэтай зямлі, якім мы пакінем яе добра ўладкаванай альбо знішчанай. І тут справа тычыцца не толькі экалогіі.

Нялёгка весці гэтую дыскусію, хаця прычыны яе складанасці розныя ў Польшчы і на Беларусі. Але і беларускія, і польскія дэбаты, з аднаго боку, абавязковыя, з іншага, будуць у пэўнай ступені няпоўнымі, калі не злучацца з падобнымі дэбатамі суседзяў.

## УДЗЕЛ ЯК НАВУЧАЛЬНЫ МЕТАД

### Фармаванне ведаў, уменняў, паставаў

Як нельга навучыцца плаваць без вады, так немагчыма навучыць патрыятызму або грамадзянству без удзелу ў сапраўдным грамадскім жыцці. Слуханне лекцыяў і чытанне кніжак неабходныя, але гэтага недастаткова для выхавання цалкам кампетэнтнага грамадзяніна. Гэты грамадзянін павінен адчуць на сабе дзеянні партнёраў і праціўнікаў у дэмакратычнай гульні, павінен спазнаць ўласныя спонтанныя рэакцыі, павінен будаваць сваю грамадзянскую на ўласным досведзе. Але, трымаючыся плывецкіх параўнанняў, таксама, як можна навучыцца плаваць у басейне, замест таго, каб адразу кінуцца ў бурліваю раку або неспакойнае мора, так і грамадзянскія паводзіны можна папярэдне папрактыкаваць. Можна навучацца на ўласных памылках, не перажываючы балочых паразяў. Такія шанцы даюць семінары, практычныя заняткі і лекцыі з выкарыстаннем інтэрактыўных метадаў.

Інтэрактыўныя метады, якія выкарыстоўваюцца ў практычнай сістэме навучання, ствараюць сімуляцыю ўдзелу ў грамадскім працэсе. Кожны раз перад тым, як арганізаваць такія практычныя заняткі, трэба да дробязяў прадумаць магчымыя спадзяванні групы ўдзельнікаў, трэба дакладна (лепш за ўсё разам з удзельнікамі) вызначыць мэты заняткаў, а потым, у адпаведнасці з патрэбамі групы і пастаўленых мэтаў вызначыць абшар матэрыялу і найбольш прыдатныя метады.

Далей падаюцца некалькі прыкладаў, апрабаваных у Адукацыйным цэнтры Фонду развіцця лакальнай дэмакратыі ў Шчэціне. Дадзеныя ідэі адрасаваныя да моладзі ва ўзросце ад 14 да 19 гадоў, але пасля адпаведнага дапасавання могуць быць выкарыстаныя і для іншых групаў.

### Школьны бюджэт

Адным з найважнейшых грамадзянскіх уменняў з'яўляецца вядзенне дыскусіі. Гэтае ўменне часпяком недаацэньваецца. У рэшце рэшт кожны ўмее гаварыць! Так, але ці кожны ўмее эфектыўна *сказаць*? Ці кожны ўмее пераканаць? З іншага боку, ці кожны ўмее слухаць і чуць? Выслухаць і разумець? І нарэшце, ці кожны ўмее ў размове ўзгадніць хаду сваёй думкі з мысленнем партнёра? Паводле мэтаў грамадскі дыялог можна падзяліць на тры віды. Першы – гэта *дыскусія, размова*, мэтай якой з'яўляецца пошук праўды, зразуменне “як ёсць насамрэч” у сітуацыі, калі кожны з удзельнікаў дыскусіі мае пэўныя частковыя веды. Важна, каб ніхто не адчуваў сябе ўладальнікам “усёй праўды”, а выказваючы сваё меркаванне, быў адкрыты на ўважлівае слуханне погляду партнёра. Другі від – гэта *перамовы*: мы маем падобныя веды, але розныя чаканні, але мы павінны дамовіцца і ўзгадніць дзеянні або ўмовы супрацы.

Нарэшце трэці від – гэта *дэбаты*. Удзельнікі дэбатаў з’яўляюцца праціўнікамі. Дэбаты праводзяцца ў прысутнасці слухачоў, якія на падставе прэзентацыі абодвух бакоў павінны сфармаваць сваю незалежную пазіцыю. Прадстаўнікі бакоў у дэбатах не імкнуцца пераканаць, яны хочуць хутчэй “перамагчы” праціўны бок, каб атрымаць болей прыхільнікаў сярод слухачоў. Усе тры віды дыскусіі неабходны ў адпаведных сітуацыях. Але недапушчальна, каб удзельнікі размовы блыталі розныя віды дыскусіі.

Як навучыць грамадскай дыскусіі? Адзін з метадаў называецца *Школьны бюджэт*. Частка удзельнікаў заняткаў становіцца наглядальнікамі. Другая частка стварае *раду школы*. Паводле польскага заканадаўства аб адукацыі, у школах павінны дзейнічаць *рады школы*, якія складаюцца з аднолькавай колькасці настаўнікаў, вучняў і бацькоў. Рады маюць вызначаныя статутам абавязкі і паўнамоцтвы. І вось створаная на занятках *рада школы* атрымоўвае ліст з інфармацыяй, што ёсць шанц атрымаць для школы грошы:

*Ваша школа дапушчальная да ўдзелу ў конкурсе, пераможца якога атрымае большы бюджэт, а таксама свабоду размеркавання дадатковых сродкаў.*

*Але аддзел адукацыі вызначыў пералік артыкулаў бюджэту, на якія могуць пайсці грошы і адзначыў, што трэба зрабіць выбар толькі аднаго з іх. Інакш ёсць пагроза, што грошы проста распьляцца і не будзе вядома, куды канкрэтна пайшлі сродкі. Была настаўлена ўмова: калі не будзе вызначаны адзін артыкул, тады грошы будуць аздадзены інашай установе.*

Аддзел адукацыі разам з фундатарам вызначылі пералік артыкулаў, сярод якіх адзін – абраны радай – можа атрымаць дафінансаванне:

- 1. Прыняце на працу большай колькасці настаўнікаў з тым, каб можна было утварыць такую колькасць класаў, якая знізіць колькасць вучняў у класе да 15 чалавек, што паспрыяе выхаваўчай працы і палепшыць супрацу з бацькамі.*
- 2. Кожны настаўнік атрымае 50% надбаўку да акладу.*
- 3. Будзе створаны навуковы стыпендыяльны фонд, які дазволіць найлепшым настаўнікам атрымоўваць паўгадавыя стажыроўкі ў аўтарытэтных установах асветы.*
- 4. Будзе створаны стыпендыяльны фонд для асабліва здольных вучняў, які забяспечыць ім больш поўнае інтэлектуальнае развіццё (у тым ліку, навучанне ў замежных установах і салідных прыватных школах).*
- 5. Будзе створаны сацыяльны фонд для вучняў, якія знаходзяцца ў асабліва цяжкім становішчы, каб забяспечыць ім роўны старт у ВНУ.*

6. Школа атрымае кампутарную і мультымедыальную тэхніку, якая даць магчымасць праводзіць частку заняткаў з выкарыстаннем самых сучасных сродкаў.
7. У вольных памяшканнях школы паўстане клуб для вучняў і жыхароў мікрараёну, добра абсталяваны аўдыёвізуальнай, кампутарнай і адпачынавай тэхнікай.

Як бачна, частка гэтых артыкулаў больш адпавядала б вучням, частка – бацькам, іншая найбольш зацікавіла б настаўнікаў. Тым часам фундатар паставіў яшчэ адну ўмову: вы павінны так дамовіцца паміж сабой, каб за абраны артыкул прагаласавала не менш за  $\frac{3}{4}$  сябраў рады. Вызначаецца час, рада вядзе дыскусію, наглядальнікі імкнучыся вызначыць, якія выказванні і паводзіны набліжаюць раду да дасягнення мэты размовы, а якія аддаляюць. Пасля заканчэння гэтага сімуляцыйнага паседжання *рады школы* пачынаецца дыскусія-падсумаванне. Ці *радзе* удалося прыняць рашэнне? Чаму рада дасягнула поспеху? (Альбо наадварот?) Што дапамагала, а што перашкаджала пад час дыскусіі? Што трэба было б змяніць, каб дасягнуць лепшага выніку? А вынік для ўсіх відавочны – або *рада* зрабіла выбар, або не. Прычыны, гзн., усё, што спрыяла і што перашкаджала размове, запісваецца і падрабязна абмяркоўваецца.

## Грамадзянская разведка

Грамадзянскі ўдзел у грамадскім жыцці мае сэнс настолькі, наколькі грамадзянін можа знайсці неабходную інфармацыю, дайсці да кампетэнтных асобаў, задаць самыя важныя пытанні і атрымаць патрэбныя адказы. Трэба ўмець гэтых людзей і крыніцы інфармацыі знайсці, трэба перамагчы стрэс, прайсці праз камунікацыйныя перашкоды, наладзіць кантакт, схіліць да супрацы. Трэба таксама ўмець упарадкаваць здабытыя інфармацыю і кантакты і пераказаць іх супрацоўнікам альбо сваёй групе. Трэба таксама ўмець рабіць высновы, ствараць, абапіраючыся на здабытыя веды, свае ідэі, шукаць далейшую інфармацыю або новых партнёраў. Як гэтаму ўсяму навучыцца? Добрым метадам сталася *грамадзянская разведка*.

Група ўдзельнікаў семінару, прысвечанага праблематыцы еўрапейскай інтэграцыі, была падзелена на каманды па 4 – 5 чалавек. Уся група павінна была даведацца, якія дзеянні, звязаныя з падрыхтоўкай уваходжання Польшчы ў структуры Еўразвязу, рэалізуюць розныя інстытуцы мясцовай і рэгіянальнай улады. Кожная каманда атрымала іншае заданне: адна павінна трапіць да ваяводы, другая – да віцэ-маршалка сейміка самакіравання, трэцяя – да кіраўніка аддзелу адукацыі, чацьвёртая – да кіраўніка аддзелу, які займаецца недзяржаўнымі арганізацыямі ў Гарадской управе, пятая – да журналіста Польскага радыё Шчэцін,

постая – да дырэктара Палацу моладзі. Каманды павінны дакладна падрыхтавацца да сустрэчы. Перш за ўсё яны павінны самастойна знайсці адрасы, тэлефоны і кантакты. Ім трэба самым датэлефанавацца ў сакратарыяты і дамовіцца пра сустрэчу – вядома, што гэтая сустрэча загадзя ўзгадняецца арганізатарамі семінару і суразмоўца інфармуецца пра сэнс сустрэчы. Далей каманды імкнучца як найболей даведацца пра асобу, з якой будуць размаўляць, пра яе службовыя кампетэнцыі, па магчымасці, пра яе звычкі і дасягнутыя поспехі. Нарэшце, яны павінны дакладна вызначыць, што трэба атрымаць падчас размовы, якія мэты гэтай сустрэчы. Арганізатары семінару звяртаюць асаблівую ўвагу на такое вызначэнне мэтай, якое пазней можна будзе правесці, ці сапраўды ўдалося іх дасягнуць. Напрыклад, ад кіраўніка аддзелу адукацыі моладзь хоча даведацца, якія адукацыйныя захавы, накіраваныя на падрыхтоўку вучняў да ўваходжання ў Еўропу, праводзяць ліцэі. Калі так, то пасля сустрэчы яны павінны пералічыць як мінімум пяць такіх дзеянняў і растлумачыць іх сэнс. Каб так сапраўды зрабіць, трэба вельмі добра падрыхтаваць пытанні. У сваю чаргу, радыёжурналіста каманда павінна пераканаць у патрэбе арганізаваць дыскусію ў студыі з удзелам моладзі. Дыскусія павінна сабраць аргументы маладых прыхільнікаў і супраціўнікаў інтэграцыі.

Пасля сустрэчаў кожная каманда павінна з’явіць вынікі сваіх размоваў ўсёй групе, павінна таксама зрабіць высновы. Улічваецца ровень прэзентацыяў, ідэі ў планаванні далейшага працягу, выкарыстанне набытага досведу. Важным з’яўляецца таксама крытычны падыход: вам так казалі, а што вы на гэта?

Адрасаты *разведкі* могуць быць вельмі розныя, як і тэматыка, і мэты размоваў. Адрасаты могуць быць рэальныя – як у дадзеным прыкладзе – або іх ролі могуць узяць на сябе вядучыя заняткаў. Важна, каб захаваць схему: акрэсленне задання (вызначэнне мэтай) – знаходжанне партнёраў (суразмоўцаў) – добрая падрыхтоўка да сустрэчы – пераадоленне перашкодаў і цяжкасцяў падчас размовы – падсумаванне і дыскусія-ацэньванне.

## **Хартыя абавязкаў чалавека, Хартыя маладога еўрапейца**

Цяжка сабе ўявіць эфектыўную дэмакратыю без грамадзянскіх уменняў вядзення плённых дыскусіяў. Плённых – гэта значыць такіх, з якіх вынікае нешта канкрэтнае, у якіх пасля *слова* ідзе *дзеянне*. Калі грамадская дыскусія не павінна размывацца ў сталых адступленнях, то яна павінна мець матэрыялы, якія яднаюць яе ў адзінае цэлае: гэтыя матэрыялы павінны быць сваеасаблівай грамадскай уласнасцю, спакменем пахвалы, крытыкі, прапановаў удакладненняў, якія тычацца канкрэтных фармулёўкаў. Ідэяй навучання такім канкрэтным дэбатам можа стаць праграма стварэння *Хартыяў*. У шчэцінскім цэнтры моладзь выпрацавала дзве хартыі: *Хартыю абавязкаў чалавека*, а таксама *Хартыю маладога еўрапейца*.

Схема працы над *Хартыяй* выглядае наступным парадкам. Спачатку моладзь падзяляецца на дзве каманды. У працы над *Хартыяй абавязкаў чалавека* моладзь падзялялася на групы паводле сваіх захапленняў. Так атрымаліся каманда аматараў музыкі, каманда спартоўцаў, а таксама каманда турызму і экалогіі. У другім выпадку моладзь атрымала на выбар некалькі сцверджанняў – кожны падпісваўся пад тым, якое было яму найбольш блізкім. Так сфармаваліся тры групы: кансерватараў, лібералаў і сацыялістаў (N.B. Падчас далейшай працы сацыялісты распаліся і перайшлі ў іншыя групы). Калі каманды ўжо падзелены, кожная з іх рыхтуе сваю прапанову *Харты*, пры гэтым ім дапамагаюць вядучыя заняткаў і аніматары (часцей за ўсё студэнты шчэцінскіх ВНУ). Такім парадкам ствараецца некалькі канкурэнтных дакументаў, а зацвердзіць трэба адзін! Больш таго, прыняць павінна група колькасна намнога большая, чым групы аўтараў дакументаў, паколькі ўсё адбываецца на *вялікім сейміку*, які арганізуецца таксама моладзю.

Праца над *Хартыямі* нагадвала працу над польскай канстытуцыяй. З’яўляліся ўсё новыя варыянты, усё больш набліжаліся пазіцыі дыскусантаў, неспыняліся спробы пераканаць тых, хто вагаўся, былі цяжкія хвіліны безвыходнасці, калі здавалася, што ўжо немагчыма дасягнуць агульнага. Пад час самога сейміку ішла барацьба за галасы, а калі сталася ведама, што ні адзін бок не мае дастатковай бальшыні, пачалася праца над кампрамісным варыянтам. І атрымалася!

Пры выкарыстанні гэтага метаду для вядучых вельмі важным з’яўляецца працэс падрабязнага адсочвання эмацыйных дзеянняў моладзі і пазнейшага дакладнага, крок за крокам, ацэньвання цягу працы. Чаму так атрымалася, чаму мелі такія цяжасці, дзякуючы чаму, вы іх перамаглі... Гэта дыскусія-ацэньванне павінна быць упарадкаванай, трэба ўвесь час, разам з удзельнікамі запісваць высновы. Моладзь ахвотна ўдзельнічае ў такой дыскусіі, бо ведае, што гэта ўжо не размова пра “іх”, мала вядомых палітыкаў, якія стала спрачаюцца. Гэта размова пра нас самых, нашыя матывы і эмоцыі. Моладзь вельмі гэта перажывае, цудоўна бавіцца і пры тым, добра на такім досведзе навучаецца.

## **Вясковы моладзевы валантарыят**

Пакуль мы казалі пра паасобныя метады, якія можна выкарыстаць у межах большага цэлага, - гэта часткі семінараў. Напэўна варта глянуць на праграму цалкам – прыкладам можа паслужыць праект *Вясковы моладзевы валантарыят*, створаны ў Шчэцінскім адукацыйным цэнтры Фонду развіцця лакальнай дэмакратыі.

Зліквідаванне дзяржаўных сельскіх гаспадаркаў у Польшчы было, напэўна, мусовым дзеяннем па прычыне іх нерэнтабельнасці, аднак яно пакінула шэраг невырашаных сацыяльных праблемаў. Сярод іх структурнае

беспрацоўе на паслякалгаснай вёсцы, ускладненае атмасферай безнадзейнасці сярод тамтэйшай моладзі, якая альбо эмігруе ў гарады ў пошуках лепшага жыцця, або не адчуваючы перспекываў для сябе, трапляе ў паталагічныя сітуацыі. На вёсцы, а таксама ў малых, ахопленых беспрацоўем мястэчках, недзяржаўныя арганізацыі і грамадская дзейнасць развітыя вельмі слаба. А таму патрэбныя людзі, якія будуць мець імпэт і ўменні, неабходныя для стварэння грамадзянскай супольнасці на паслякалгаснай вёсцы. Такія разважанні складаюць падставы для вызначэння групы адрасатаў праекту: мы хочам навучыць маладых людзей у вёсцы грамадзянскім і патрыятычным паставам. Мы хочам стварыць сітуацыю, у якой маладыя людзі самі для сябе возьмуцца за рэалізацыю адукацыйных дзеянняў – яны будуць гэта хацець і ўмець. Мы хочам таксама, каб яны набылі ўменні патрэбныя ў розных грамадзянскіх дзеяннях: гаспадарчых, грамадскіх, адпачынаковых, самадапаможных і г.д.

Мэтаў праекту з’яўляецца навучанне групы маладых валанцёраў, ахвотных і здольных да грамадскай працы сярод патэнцыйных прэтэндэнтаў на сацыяльны маргінэс паслякалгаснай вёскі. Валантарыят ужо па сваёй прыродзе з’яўляецца выхавальчым інстытутам: з аднаго боку ўзмацняе пазіцыі грамадскай службы, з іншага, падчас рэалізацыі канкрэтных і патрэбных дзеянняў узмацняецца пачуццё ўпэўненасці, вера ў поспех дапамагае ў наладжванні кантактаў – іншымі словамі, навучае таксама знайсці сталую працу і этычна яе выконваць.

Валантарыят патрабуе структураў: хтосьці павінен арганізаваць працу валанцёраў, знайсці тых, каму патрэбная дапамога, узяць на сябе адказнасць перад усімі партнёрамі. Праект закладае, што адукаваная ў межах праекту моладзь створыць Цэнтр моладзевага валантарыяту, які ў залежнасці ад роўню падрыхтаванасці моладзі або будзе дзейнічаць рэальна, альбо толькі для патрэбаў праекту. Цэнтр будзе працаваць над развіццём валантарыяту на Памор’і. А таму удзельнікі праекту пасля яго заканчэння павінны ўмець не толькі выконваць дзеянні валанцёра, але і каардынаваць працу іншых добраахвотнікаў. Гэта вельмі важнае грамадзянскае ўменне. Закладаецца, што моладзь, якая набыла адпаведныя веды і ўменні, у стане актывізаваць і арганізаваць дзеянні сваіх калегаў у асяроддзях вёскаў і малых мястэчкаў. Як гэтага дасягнуць? Праз сумеснае з моладзю канкрэтнае дзеянне, якое доўжыцца цэлы год.

У межах праекту ўдзельнікі працуюць самастойна, хаця эксперты і інструктары радзяць і дапамагаюць ім. Падзеленыя на рабочыя групы: (1) робяць і выдаюць інтэрнэтную газету на тэму моладзевага валантарыяту, (2) апрацоўваюць і выдаюць прамацыйныя матэрыялы (улёткі і плакаты), (3) праводзяць заняткі, мэтаў якіх з’яўляецца прамоцыя валантарыяту у сваіх школах, (4) апрацоўваюць,

узгадняюць з рознымі партнёрамі і дэмакратычна прымаюць ідэйную дэкларацыю, статут і рэгламент моладзевага цэнтру валантарыяту, (5) рыхтуюць і праводзяць Паморскую канферэнцыю моладзевага валантарыяту, якая распачынае дзеянне Цэнтру.

Удзельнікі праекту – гэта перш за ўсё базавая група ў колькасці 25 алабек, якія на працягу году працы павінны рэалізаваць усе раней пералічаныя, заданні. Група сустрэаецца некалькі разоў:

- Падчас 5-дзённага інтэграцыйнага семінару, які навучае ўдзельнікаў супольна працаваць і распачынае рэалізацыю наступных крокаў. У межах гэтага семінару ствараюцца таксама каманды, адказныя за рэалізацыю паасобных задачаў – пры гэтым закладаецца прынцып, што кожны з удзельнікаў семінару ў адной з камандаў з’яўляецца лідарам, а ў іншых – адным з супрацоўнікаў;
- Падчас 3-дзённага прамацыйнага семінару, які павінен падрыхтаваць дзеянні ў школах. Націск робіцца на пытанні камунікацыі, маркетынгу і арганізацыі;
- Падчас двух-трох сустрэчаў у вольныя дні, на якіх рэалізуецца па аднаму-двух заданні;
- Падчас 10-дзённай Летняй Школы Валантарыяту, якая завяршаецца 1-дзённай Паморскай канферэнцыяй моладзевага валантарыяту.

Паміж сустрэчамі ўдзельнікі рэалізуюць прамацыйныя дзеянні ў школах, сустрэкаюцца з патэнцыйнымі валанцёрамі, а таксама тымі, каму будзе патрэбна іх праца, сістэматычна выдаюць інфармацыйную газету, а таксама трымаюць паміж сабой кантакт і супрацоўнічаюць праз электронную пошту і інтэрнэт.

### **Асяродкавая школа – месца выхавання грамадзяніна**

Вышэй згаданыя метады можна выкарыстоўваць у дзейнасці грамадскіх арганізацыяў, але яны, напэўна, не змесцяцца ў нармальную школьную праграму. Не хопіць гадзінаў, а таксама, напэўна, не кожны вучань захоча так актыўна ўключыцца ў адукацыйны працэс. Школьнае жыццё, у гэтым сэнсе, вельмі нагадвае грамадскае жыццё – у школе, як і ў жыцці, ёсць энтузіасты і скептыкі, працавіттыя і гультаі, вучні накіраваныя на поспех і тыя, хто ўсё ігнаруе. А школа павінна даць шанец кожнаму: абібоку даць магчымасць стаць прыстойным чалавекам, генію – дайці да Нобелеўскай прэміі для супольнага добра.

Шанец на падрыхтоўку да грамадскага жыцця праз удзел можа даць *асяродкавая школа*. Канцэпцыя такой школы распрацоўваецца ў Польшчы, а ў Швэцыі, апошнім часам, нават вельмі інтэнсіўна. Асяродкавая школа актыўна супрацоўнічае з сваім асяроддзем. Перш за ўсё ў ёй ёсць Рада Школы, якая



складаецца з роўнай колькасці навучэнцаў, настаўнікаў і бацькоў, а таксама з удзелам мясцовай Рады Мікрараёну (альбо Салецтва), а таксама лакальных недзяржаўных арганізацыяў. Такім парадкам сфармаваная Рада Школы не толькі ўплывае на форму ўстановы, але і ўключае яе ў праблемы лакальнай супольнасці. Сама моладзь стварае Вучнёўскае самакіраванне, якое пры дапамозе структур дарослых мае шанец актывізаваць грамадскую дзейнасць на лакальным узроўні, адпаведную ўзросту вучняў. У такой структуры, пры ўдзеле ўсіх партнёраў, адукацыйныя метады, якія выкарыстоўваюцца толькі падчас семінараў недзяржаўных арганізацыяў, могуць стаць ідэяй для рэалізацыі ў больш шырокім маштабе, напрыклад, падчас пазакласных гадзінаў. Ці ёсць шанец на такія заняткі на Беларусі? Ці ёсць патрэба і магчымасць супрацы польскіх і беларускіх школ у гэтым плане?

**Пшэмыслаў Фенрых** – настаўнік і журналіст. З’яўляецца намеснікам дырэктара па навучанні ў Шчэцінскім адукацыйным цэнтры Фонду развіцця лакальнай дэмакратыі. Радны гораду Шчэціна і кіраўнік Камісіі па адукацыі, спорту і адпачынку. Аўтар і кіраўнік шматлікіх адукацыйных польска-беларускіх праграмаў.

*Пераклад з польскай мовы Натальі Маліноўскай*

Ёанна Фенрых-Смаліньска

## **АБУДЖЭННЕ ПАТРЫЯТЫЗМУ І ГРАМАДЗЯНСКІХ ПАСТАВАЎ**

Грамадзянскае і патрыятычнае выхаванне ў школе і моладзевых арганізацыях Польшчы

### **ЯК ГЭТА ЗРАБІЦЬ? ВОСЬ У ЧЫМ ПЫТАННЕ!**

Зважаючы на тытул, хацелася б спытаць – менавіта, як? Як зрабіць, каб маладыя палякі ці беларусы захацелі ў будучыні ўзяць адказнасць за краіну і народ, часткай якога з’яўляюцца? Якія крокі трэба зрабіць, каб векавая культурная спадчына не пайшла ў нябыт, а наадварот, – памнажалася? Як выратаваць ад нябыту і знішчэння літаратуру, якую моладзь не хоча чытаць, гісторыю, якая для яе нудная? Як паказаць, што мы не маем ніякіх падставаў для пачуцця прыніжанасці і комплексаў перад Захадам, а замест гэтага можам шмат чаго ўнесці ў напрацаванае ўсім чалавецтвам? Як пры ўсім гэтым пазбегнуць ксенафобіі і неталерантнасці і развіць адкрытасць і зычлівасць да кожнага чалавека, не зважаючы на яго паходжанне, рэлігію ці колер скуры?

Сённяшні дзень ставіць нас перад гэтай праблемай. І магчыма, менавіта ад нас залежыць, ці не загінуць добрыя ўзоры патрыятызму і грамадзянства. Я б хацела разважыць гэтае пытанне. Адразу хачу папярэдзіць, што я буду глядзець з дзвюх перспектываў, непасрэдна звязаных з маім – яшчэ не вельмі вялікім – досведам. Адною будзе грамадская школа, а другой будзе – Саюз харцэрства Рэчы Паспалітай. Я не адчуваю ў сябе сілаў, каб зрабіць поўны аналіз сітуацыі патрыятычнага і грамадзянскага выхавання ў Польшчы, але паспрабую наблізіць пэўныя яе аспекты.

### **СТЭРАТЫПЫ І ПРАБЛЕМЫ**

Некалькі тыдняў таму я размаўляла са сваімі вучнямі (III клас ліцэя, 17-18 гадоў) на тэму, чым для іх з’яўляецца патрыятызм. Іх адказы выявілі мне праблему, якую я да гэтага часу не заўважала. У большасці меркаванняў патрыятызм быў звязаны з варожасцю да іншых нацыяў, неталерантнасцю, барацьбой за сваё. Адна з вучаніцаў на пытанне, ці яна патрыётка, адказала: “Не, бо ў мяне няма ніякіх прэтэнзій да немцаў”. Супраць патрыятызму выстаўляліся эканамічныя аргументы (“Калі мне дзесці будзе лепш, тады чаму я павінен заставацца ў Польшчы?”). З апытаных, ці ў выпадку патрэбы вы б сталі на барацьбу дзеля абароны бацькаўшчыны, большасць адказала, што хутчэй не.

Сапраўды, патрыятызм, перш за ўсё, атаясамляецца з барацьбой за незалежнасць. Стэрэатып патрыёта – гэта рамантычны бунтаўнік, гатовы аддаць жыццё за Бацькаўшчыну. Вельмі непапулярнымі з’яўляюцца пазітывісцкія ўзоры, якія абапіраюцца на сумленную працу дзеля сваёй краіны і свайго народу. Ідэі “працы ад фундаменту”, пабудовы гаспадарчай інфраструктуры, клопат пра адукацыю і культуру пярэчаць, як можа здавацца, польскаму нацыянальнаму характару. Польскі патрыёт – гэта жаўнер, а не купец, настаўнік ці рамеснік. Бацькаўшчыне парадаксальна надае вартасці факт, што за яе трэба змагацца. Менавіта: змагацца, але не будаваць. Яцэк Качмарскі, аўтар шматлікіх песняў, якія вельмі трапна ставяць дыягназ праблеме польскасці, співае:

*Без волі плача аб свабодзе,  
не мае веры ў яе прыйсце.  
А калі тая ўсё ж прыходзіць -  
святой вадою стане пырскаць.*

*Спакойна плакаць меў век цэлы  
і ў марах рамантычных біцца.  
Аднак жа слова стала целам...  
Бог знае, што шчэ можа збыцца! \**

\*Пераклад Юрася Пацюпы

А таму адна з праблем вынікае з нашага досыць заблытанага мінулага – ўвесь час ад некага залежныя, акупаваныя, паняволеныя, мы павінны былі змагацца, каб атрымаць сваё месца на мапе. Адсюль няма праблемы, калі з’яўляецца вораг, з якім трэба змагацца, супраць якога трэба яднаць сілы і рыхтаваць зброю. І тут не мае значэння, ці гэта будзе вонкавы акупант, ці нібы “наш”. Палякі шматразова паказалі, што яны могуць ахвярна і аддана “выбівацца ў незалежнасць”. Але тут нараджаецца наступная праблема: мы не вельмі можам даць рады, калі раптам гэты вораг знікае. Раптам выяўляецца, што мы былі “ўкінуты” ў свабоду, у дэмакратыю, што зараз трэба пачынаць будаваць дзяржаву, яе палітычныя, эканамічныя, адукацыйныя і іншыя структуры. Можа падацца, што цяпер патрыятызм ужо непатрэбны – незалежнасць праз змаганне атрымана – яго можна адкласці на потым. Калі мы звучым энсэ патрыятызму да барацьбы, то праўда, з гэтым можна пагадзіцца. Але мне здаецца, што менавіта тут праяўляецца значна больш складаны аспект патрыятычнай пазіцыі: быццё добрым грамадзянінам дзяржавы і адказным чалавекам нацыянальнай супольнасці.

Усё тое, што адбылося ў нашай краіне пасля 1989 году, з аднога боку пешыць, але з другога, паказвае, якія вялікія заданнікі яшчэ стаяць перад намі. На маю думку, самая важная задача стаіць перад польскай школай і моладзевымі арганізацыямі. Менавіта ад іх будзе залежаць выгляд нашай будучыні: ці маладыя палякі будуць хацець растапіцца ў еўрапейскім катле, ці з гонарам уносяць сваю нацыянальную спадчыну ў свет. А таму я пастараюся апісаць спробы, якія робяцца ў адукацыйных і харцэрскіх колах, бо менавіта яны з’яўляюцца для мяне найбольш блізкімі.

## **АДУКАЦЫЯ РЭГІЯНАЛЬНАЯ, ГРАМАДЗЯНСКАЯ, ЕЎРАПЕЙСКАЯ**

У мінулую эпоху грамадзянская адукацыя ўспрымалася перш за ўсё як нудныя “ўрачыстыя сходы ў гонар...”, а таксама як завучванне на памяць “Інтэрнацыяналу” і пастановаў партыі. Галоўнай мэтай было фармаванне такога маладога чалавека, які стане ў будучыні паслухмяным і бязвольным матэрыялам у руках улады. Гэтаму служылі таксама і адзіныя па ўсёй краіне праграмы навучання, па рэалізацыі якіх настаўнікі павінны былі складаць падрабязныя справаздачы. І не дай Бог, каб на ўроках, асабліва польскай мовы і гісторыі, з’явілася штосьці, што выходзіла па-за гэтыя праграмы! Злачыствам лічылася распавяданне вучням пра Катынь, чытанне з імі пэзіі Мілаша і дзённікаў Хэрлінга-Грудзінскага. На шчасце, такая сітуацыя ўжо мінула. Згодна з рэформай адукацыі, якая ўводзіцца цяпер у польскія школы, у праграмах (ужо надзвычай разнастайных – настаўнікі могуць выбіраць з шырокага кола прапановаў, а таксама ствараць уласныя праграмы) з’явіліся элементы, якія раней абміналіся: адукацыя рэгіянальная, еўрапейская, камунікацыйная, грамадзянская і г. д. Гэтыя праграмы рэалізуюцца амаль што на ўсіх адукацыйных этапах (базавая школа, гімназія, ліцэй) у форме тзв. міжпрадметных сцэжак. Гэта азначае, што праграмны матэрыял падаецца на ўроках па розных прадметах (напрыклад, рэгіянальная адукацыя можа рэалізоўвацца на ўроках польскай мовы, гісторыі, географіі, мастацтва і г.д.), у выніку чаго вучань павінен атрымаць поўныя, шматаспектавыя веды, непадзеленыя на акадэмічныя галіны. Гэта павінна дапамагчы ў разуменні свету.

Нас будзе перш за ўсё цікавіць адукацыя грамадзянская, рэгіянальная і еўрапейская. Спынімся на іх менавіта ў такім парадку. Спачатку – грамадзянская адукацыя.

Школы маюць на выбар розныя праграмы, якія ў большай ці меншай ступені накіраваны на фармаванне ўменняў, патрэбных у грамадстве. Асабліва цікавай – на жаль якая праводзіцца, на маю думку, усё яшчэ ў невялікай колькасці школах – з’яўляецца праграма прадмету ГАШС (польск., KOSS): Грамадзянская адукацыя ў школе самакіравання, адраславая да вучняў

гімназіяў. Адпаведнікамі гэтай праграмы з’яўляюцца: для базавай школы “Вось гэта гісторыя!” – праграма прадмету “Гісторыя і грамадства”, а для школы надгімназіяльнай “З дэмакратыяй на ты” – прававая і юрыдычная адукацыя. У форме гульні, практыкаванняў, ролевых гульні, бурны прапановаў, дыскусій і дэбатаў вучні пазнаюць асноўныя грамадзянскія ўменні і абавязкі, звязаныя з удзелам у групе, задачы і функцыі мясцовага самакіравання, галоўныя прынцыпы дэмакратыі, а таксама правы чалавека. Яны незаўважна набываюць ўменні, патрэбныя для функцыянавання ў супольнасці, спачатку лакальнай, а потым на ўсё больш шырокім роўні (праз дзяржаву, народ, еўрапейскія структуры ажно да ўсяго чалавецтва). Паступова і “небалоха” яны становяцца маладымі грамадзянамі Польшчы. У межах заняткаў ГАШС-у разглядаюцца такія тэмы, як: “Як эфектыўна выразіць сваю думку,” “Каму патрэбны правілы і нормы?,” “Якія справы можна развязаць ва ўправе гміны і павету?,” “Малая бацькаўшчына і рэгіён,” “Дэмакратыя і дыктатура ды анархія,” “Свабода слова і моладзевая музыка”, “Якія абавязкі маюць грамадзяне перад дзяржавай?”. За правіла лічыцца, што ўрокі ГАШС-у праводзяцца актыўнымі метадамі, урокі дапаўняюцца сустрэчамі з людзьмі, якія займаюцца грамадскай і палітычнай дзейнасцю, а таксама экскурсіямі ў дзяржаўныя ўстановы. Вучні праводзяць таксама вулічныя апытанні, выведы, працуюць метадам праекту.

Гэты апошні метада асабліва варты рэкамендацыяў. Я паспрабую па парадку яго апісаць. У аснове метаду праекту ляжыць самастойная праца вучняў, падчас якой яны маюць магчымасць папрактыкаваць шэраг уменняў: прыняцця пастановы ў групах, развязання канфліктаў, выражэнне сваіх думак, дыскутавання, дзялення роляў і заданняў, складання тэрмінараў дзеянняў, планаванне і разлічванне бюджэтаў, пошуку супольнікаў, прадбачанне і пераадоўванне цяжкасцяў. Зразумела, не кожны праект будзе актывізаваць усе гэтыя дзеянні. Мы адрозніваем прыняццёва два тыпы праектаў: даследніцкі праект і праект лакальнага дзеяння. Першы заключаецца ў зборы і сістэматызацыі інфармацыі па пэўных пытаннях. Вынікам з’яўляюцца рознага віду прэзентацыі (эсэ, выведы, малюнкi, альбомы, гульні, планшэты, фільмы і г.д.). Другі тып закладае пэўную ініцыятыву ў лакальным асяроддзі. Абодва тыпы абапіраюцца на самастойныя дзеянні вучняў – роля настаўніка заключаецца больш у падказванні кірунку і спосабаў рэалізацыі мэтаў, у падтрымцы вучняў у іх ініцыятывах. Метад праекту можа быць таксама дасканалым спосабам міжпрадметнай рэалізацыі рэгіянальнай адукацыі.

Рэгіянальная адукацыя рэалізуецца ў форме адукацыйнай сцежкі (на ГАШС прызначаны, як правіла, асобныя гадзіны), пачынаючы ад базавай школы і сканчаючы ліцэем. Асноўныя мэты праграмы наступныя:

- Знаёмства з найбліжэйшым асяроддзем і спецыфікай свайго рэгіёну;

- Кантакт з лакальным асяроддзем з мэтай наладжвання шчыльных сувязяў і зразумення разнастайных прыналежнасцяў чалавека;
- Фармаванне рэгіянальнай самасвядомасці ў кантэксце нацыянальных і еўрапейскіх каштоўнасцяў;
- Падрыхтоўка свядомага жыцця ў рэгіянальных, нацыянальных, дзяржаўных і еўрапейскіх структурах;
- Развіццё шацунку да іншых супольнасцяў рэгіянальных, этнічных і нацыянальных.

Вельмі важным з’яўляецца тое, што праграма сцэжкі мае спіральны характар: на наступных этапах адукацыі разглядаюцца тыя самыя праблемы, але ўжо на больш высокім роўні і больш шырока. Напрыклад:

1. Базавая школа: Знаёмства з найбліжэйшым асяроддзем і спецыфікай свайго рэгіёну;
2. Гімназія: Развіццё ведаў пра культуру свайго рэгіёну і яе сувязі з нацыянальнай культурай;
3. Ліцэй: знаёмства са сваім рэгіёнам, у тым ліку з культурнай спадчынай, як часткай Польшчы і Еўропы.

Паасобныя этапы адпавядаюць паступоваму пашырэнню пазнавальнага даягледу дзіцяці. Спачатку гэта сям’я, дом, суседзі, найбліжэйшая ваколіца. Потым паступова мясцовасць, рэгіён, краіна, Еўропа, свет. Выразна праяўляецца бачанне “бацькаўшчыны бацькаўшчынаў”, дзе пачуццё самасвядомасці і прыналежнасці да рэгіёну – малой бацькаўшчыны, – ніякім чынам не перакрэслівае прыналежнасці да Польшчы. У дадзеным выпадку не праяўляюцца сепаратысцкія настроі, няма імкнення да аддзялення ад дзяржавы кашубаў, сілезцаў або горцаў. Усе, нягледзячы на месца пражывання, разам ствараюць адзіны, хаця і неаднолькавы народ. Такі падыход навучае маладога чалавека адкрытасці і шанавання іншых культураў пры поўным захаванні і гонару за сваю спадчыну.

Канкрэтная рэалізацыя рэгіянальнай адукацыі залежыць, вядома, перш за ўсё ад крэатыўнасці настаўнікаў. Сярод ідэяў з’яўляюцца, напрыклад, конкурсы фотаздымкаў і малюнкаў, якія павінны “выратаваць ад нябыту” асабліва прыгожыя мясціны і помнікі, збор легендаў і паданняў, звязаных з рэгіёнам, даследаванні традыцыяў і гісторыі праз сустрэчы з людзьмі, якія гэтую гісторыю стваралі, практычныя заняткі па народных рамёствах, адукацыйныя экскурсіі, вывучэнне гаворкі, асаблівае святкаванне ўрачыстасцяў і звычайў, звязаных з рэгіёнам (напрыклад, арганізацыя фэстаў і дзён мясцовасці), развучанне танцаў і спеваў, наладжванне кантактаў з асобамі, устаноўмі і фірмамі, звязанымі з рэгіёнам і характэрнымі для

дадзенага месца. Ідзі можна працягваць, вядома, гэта ўдзячны матэрыял для творчасці – абшар ведаў, невядомых таксама настаўнікам проста захапляе!

Найлепшым чынам, на маю думку, мы ўвядзем вучняў у свет рэгіёну метадам праекту, у рэалізацыю якога (хутчэй нават у каардынацыю) павінны ўключыцца настаўнікі розных прадметаў. Няхай, напрыклад, мэтай праекту будзе падрыхтоўка святкавання рэгіянальнай урачыстасці ў школе. Спачатку мы павінны дакладна распланаваць, якія веды і ўменні павінны атрымаць вучні ў выніку рэалізацыі праекту. Актывізуем да дзеяння іншых настаўнікаў – і наперад! Настаўнік польскай мовы сканцэнтруецца на пошуку рэгіянальных легендаў і паданняў. Разам з вучнямі ён таксама праверыць, ці не жыву непаладэк які-небудзь славыты пісьменнік. Ён можа таксама арганізаваць конкурс на самы прыгожы паэтычны твор пра сваю мясцовасць. На уроках гісторыі вучні спазнаюць таямніцы лакальнага мінулага. Добра было б, каб гэта аб'яднаць з экскурсіяй, напрыклад, у памятных месцы, якія знаходзяцца непаладэк. Без экскурсіяў, прагляду фільмаў і вывучэння даведнікаў напэўна не адбудуцца ўрокі геаграфіі – вучні могуць распрацаваць уласныя трасы для экскурсіі па ваколіцах, запісаць відэафільм, зрабіць мапу з самымі цікавымі месцамі рэгіёну. Настаўнік інфарматыкі, разам з вучнямі, займецца стварэннем інтэрнэтнай старонкі і рэдагаваннем матэрыялаў, а на занятках па мастацтве вучні зрабяць паштоўкі, якія потым можна будзе прадаваць гасцям свята. У межах праекту можа быць вельмі шмат элементаў, трэба толькі памятаць пра галоўнае: у выніку вучань павінен атрымаць канкрэтныя ўпарадкаваныя веды, а праект павінен стаць інтэлектуальнай (і не толькі!) забавай.

Якую карысць, з гледзішча грамадзянскага выхавання, прынясе нам такі праект? Актывізацыя вучняў у пазнаванні “малой бацькаўшчыны”, стварэнне пачуцця супольнасці і рэгіянальнай самасвядомасці, прышчапленне гонару з прыналежнасці менавіта да гэтай групы. Уменне планаваць дзеянні і зрэалізоўваць мэты, супрацаваць у групе, выяўляць уласныя перакананні, шануючы іншых – гэта ўсё асноўныя “якасці” добрага грамадзяніна.

Я ўжо ўзгадвала, што адным з канчатковых этапаў рэгіянальнай адукацыі з'яўляецца ровень Еўропы. Тут падключаецца еўрапейская адукацыя. У плане гэтай сцэжкі, па-за выразнай сувязі з рэгіянальнай адукацыяй, з'яўляюцца пытанні, якія тычацца структураў Еўразвязу, працэдураў у яго межах, гісторыі заснавання і задачай. На гэтых пытанні, асабліва выразныя сэнны, бо ўжо неўзабаве мы павінны будзем свядома адказаць ці ўваходзіць нам у Еўразвяз, ці не. Варта адзначыць, што праграма еўрапейскай адукацыі не мае агітацыйнага характару, а хутчэй падкрэслівае ўласціваасці існуючай супольнасці.

Вядома, адукацыйныя сцэжкі – гэта толькі адна з ідэяў для рэалізацыі задачай школы ў дадзеным кірунку. Іншым можа быць упісанне яго ў выхаваўчую праграму школы.

## „КОЛЫ НА ВАДЗЕ”

На працягу двух гадоў я працую ў Групе грамадскіх школаў у Шчэціне (ліцэй і гімназія). Апрацаваная маімі калегамі (сп. Лідыяй Мілер і сп. Беатай Мацкевіч) выхаваўчая праграма школы, вялікую ролю ў фармаванні маладога чалавека надае патрыятычна-грамадзянскаму выхаванню. Выпускнік нашай школы павінен быць перш за ўсё адказным чалавекам, які ўсведамляе свае правы і абавязкі і можа разам з іншымі ствараць больш або менш лакальнае асяроддзе.

Звернемся да ключавых словаў паасобных этапаў:

- Клас I гімназіі: дом, сям’я, мой радавод, група аднагодкаў, найбліжэйшае асяроддзе
- Клас II гімназіі: мой горад, рэгіён, лакальная супольнасць, малая бацькаўшчына, бацькаўшчына
- Клас III гімназіі: Польшча ў Еўропе, мая кар’ера ў Еўрарэгіёне і Еўропе, еўрапейская культура, еўрапейская інтэграцыя
- Клас I ліцэю: пошук каштоўнасцяў, культурны радавод (Грэцыя, Рым, хрысціянская Еўропа)
- Клас II ліцэю: каштоўнасць асобы чалавека, бацькаўшчына, нацыянальная мова, нацыянальная самасвядомасць
- Клас III ліцэю: чалавек у сучаснай Еўропе і ў сучасным свеце.

Памылковым з’яўляецца меркаванне, што выхаваўчая праграма школы рэалізуецца на гэв. “выхаваўчых” або “класных” гадзінах. Насамрэч яе можна рэалізаваць тады, калі абшарам дзесяняў стане цэласнасць школьнага жыцця (ўрокі паасобных прадметаў, экскурсіі, сустрэчы, школьныя ўрачытасці і г. д.). Найчасцей для рэалізацыі праграмы выкарыстоўваецца метад праекту, або нават шэрагу праектаў. У класных планах павінны знайсці месца і экскурсіі на паседжанні Рады Гораду, у адміністрацыю, Сейм, Сенат, дыскусіі па праблемах сучаснага свету і г. д. Важна, каб тэарэтычныя веды падмацоўваліся спраўджваннем на практыцы: калі мы бярэмся за тэму дэмакратыі, добра пачаць ад вызначэння панятку (як на ўроках гісторыі – напрыклад, афінская дэмакратыя, шляхецкая, так і на выхаваўчых гадзінах), азнаямлення з працэдурамі. Далей пераходзім да этапу назірання: ідзем, напрыклад, на паседжанне Рады Гораду, а потым сустракаемся з адным з радных, які тлумачыць нам, што там робіцца і раскрывае рэаліі дэмакратычнай сістэмы. Наступны этап – “практыкаванне”: вучні актыўна ўдзельнічаюць у правядзенні выбараў у вучнёўскае самакіраванне. У апошніх класах варта таксама закрануць тэму адказнасці ў дэмакратыі, удзелу ў выбарах, арыентацыі ў свеце палітыкі.

Добрым полем для практыкі грамадзянскіх уменняў з’яўляецца вучнёўскае самакіраванне. Яго дэмакратычна абраныя сябры маюць магчымасць развіваць арганізацыйныя здольнасці, уменні дасягаць кампрамісаў, планаваць дзеянні, размяркоўваць абавязкі і г. д. Значныя вынікі даюць праграмы міжнароднай супрацы (на дадзены момант наша школа супрацоўнічае са школай з паўднёвай Швецыі): вучні па-за вывучэннем замежнай мовы навучаюцца таксама



адкрытасці на іншыя культуры, разуменню праблемаў у больш шырокім плане (напрыклад, стан флоры, фаўны, забруджвання і гаспадарчыя праблемы, звязаныя з Балтыйскім морам), навучаюцца быць грамадзянамі свету пры захаванні нацыянальнай самасвядомасці.

У выхаваўчай праграме не можа не быць канкрэтных уменняў, патрэбных для функцыянавання ў грамадстве. А таму ў ёй знойдуць месца заняткі, прысвечаныя напісанню афіцыйных лістоў, такіх, як аўтабіяграфія, заява пра прыём на працу, ліст-матывіроўка (на занятках польскай і замежнай моваў), запаўнення дэкларацыяў аб прыбытках (матэматыка і прадпрыемальнасць), падрыхтоўцы да кваліфікацыйнай размовы (у ВНУ, пры прыёме на працу), актыўнаму пошуку працы і г. д. Дзякуючы гэтым уменням, вучням будзе лягчэй уваходзіць у дарослае жыццё. А асноўнай мэтай выхаваўчых дзеянняў школы і ёсць неавіта падрыхтоўка маладога чалавека да функцыянавання ў грамадстве.

Нельга забываць яшчэ пра адно – навучанне нацыянальнай мовы. Што праўда, часы русіфікацыі і германізацыі адышлі ў мінулае, але гэта не адпрэчвае факту, што польская мова становіцца ўсё больш засмечанай. Памнажаюцца не толькі вульгарызмы (часам проста сорамна слухаць!), але таксама пазычаныя (цалкам не патрэбныя) з англійскай мовы. Людзі (не толькі моладзь, але таксама журналісты, палітыкі) гавораць вельмі нядабал, бесклапотна выкарыстоўваючы звароты, сэнс якіх ім вядомы толькі прыблізна. Да таго ж каля паловы грамадства нічога не чытае, а значыць не развіае сваіх моўных магчымасцяў. Важна звяртаць увагу вучняў на прыгажосць і разнастайнасць мовы, а таксама на яе значнасць для народу (я думаю, гэта тычыцца, як палякаў, так і беларусаў). Тут варта звярнуцца да гісторыі, да шэдэўраў прозы і паэзіі мінулага. Цікавым будзе таксама аналізаванне разам з вучнямі таго, якія змены адбываліся і адбываюцца ў мове, разнастайныя эксперыменты, якія на моўным матэрыяле рабілі, напрыклад, футурысты, альбо лінгвісты. Змалку варта заахвочваць дзяцей і моладзь да ўласных спробаў узбагачэння мовы праз стварэнне неалагізмаў, тэкстаў, якія творча выкарыстоўваюць эксперыменты іншых. У польскай паэзіі, у дадзеным выпадку, нельга не даацэнніць Баляслава Лесьмяна, Юліяна Пшыбося, альбо Станіслава Бараньчака. Варта таксама, чытаючы даўнія тэксты, тлумачыць вучням не зразумелыя моманты, зважаць на прыгажосць фармулёўкаў, пластычнасць апісанняў (нават спробы перакладу мовы літаратуры на мову жывапісу (мае вучні стваралі малюнкi, ілюструючы паэзію імпрэсіяністаў і рабілі фільмы, сцэнарамі да якіх былі “Балоды і рамансы” Міцкевіча). Найважнейшым з’яўляецца тое, каб навука мовы была практычнай, а да таго – цудоўнай прыгодай<sup>1</sup>.

Примечание [11]:

<sup>1</sup> Цудоўную працу ў гэтай галіне робіць прафесар Ян Мёдж з Уроцлаўскага ўніверсітэту ў сваіх тэле- і радыёпраграмах, фельетонах на старонках прэсы і публікацыях у кнігах пад агульным дэвізам *Бацькаўчызна – польскасць* (з польск. *Ojczyzna – polszczyzna*). Неверагодна захапляльна ён паказвае складанасці штотдзённай гаворкі і гісторыю розных выразаў і зваротаў.

## СЕЙМА РУЖЫ!

Агульнавядомае сцверджанне закладае, што моладзь выхоўваецца перш-наперш асяроддзем, у якім расце. Але гэта няпраўда. Хаця ад таго, якім будзе асяроддзе, залежыць у пэўным сэнсе будучыня народу. Можна падысці да гэтага пытання песімістычна (“калі так, то мы ўжо не маем ніякіх шанцаў!”) альбо аптымістычна (“я прымаю тую іншую пазіцыю, бо наракаць лёгка, а прапанаваць нешта канструктыўнае – выніковай”).

Мы ведаем, хаця б з расповядаў, або назіралі групы маладых людзей, якія галосна маніфэставалі сваю прыналежнасць да народу. На гэтым яны не прыжняюцца: неабходным элементам з’яўляецца таксама галосная маніфэстацыя варожасці (нават нянавісці). Гэтыя маладыя людзі дэманструюць лысыя галовы, высокія боты і ўсім гэтым не абуджаюць у нас сімпатыі, хутчэй страх. Мы не хацелі б бачыць такімі маладых патрыётаў. Нічога дзіўнага, бо як раней я пісала, патрыятызм злучаны з шанаваннем іншых культураў, талерантнасцю і зычлівасцю. Нацыяналізм, я сцвярджаю з поўным перакананнем, не ёсць здаровай формай патрыятызму.

Але часам мы маем нагоду ўбачыць іншых маладых людзей: з паходнямі, у мундурах, яны стаяць на варце ў месцах памяці, маршаруюць у калонах з нагоды нацыянальных святаў, служаць тым, каму патрэбна дапамога. Я кажу, вядома, пра харцэркаў і харцэраў. Харцэрства вырасла ў Польшчы з патрэбаў патрыятызму “змагання” і часта на працягу 90-гадовай гісторыі імкнулася ўключыцца ў барацьбу (І і II Сусветная вайна, а асабліва Варшаўскае паўстанне ў 1944 годзе). Вельмі шмат маладых людзей ахвяравала сваім жыццём. Але нават ў самыя цяжкія гады вайны яны памяталі пра тое, што некалі Польшча будзе вольнай, і ў ёй не павінна не знайсціся адукаваных людзей, сапраўдных патрыётаў, здольных служыць ёй працай рук і розуму.

Харцэрскі Закон і Прызначэнне, асновы харцэрскай ідэі пытання патрыятызму акрэсліваюць наступным чынам: *Я маю шчырую волю ўсім сваім жыццём выконваць службу для Бога і Польшчы, несці з ахвотай дапамогу бліжнім, быць паслухмянай Харцэрскаму закону* – так гучыць Прызначэнне. А першы пункт Закону гучыць: *Харцэр/Харцэрка служыць Богу і Польшчы, сумленна выконвае свае абавязкі*. Харцэры павінны быць не толькі абаронцамі бацькаўшчыны, але таксама яе ўзорнымі грамадзянамі. У выпрабаваннях на самыя высокія харцэрскія званні з’яўляюцца наступныя элементы: свядомы выбар службы, адказнасць за свае ўчынкi і супольнасць, актыўнасць, сумленнасць у выкананні працы, шанаванне нацыянальных традыцыяў і культуры, адкрытасць на праблемы Еўропы і свету. У ранейшых выпрабаваннях харцэркі і харцэры павінны перш за ўсё спазнаваць сваю гісторыю (пачынаючы ад сям’і), традыцыі, народныя звычаі, геаграфію, помнікі архітэктуры і мастацтва. Харцэрства ахоплівае таксама самых маленькіх: *зухаў* (дзеці ва ўзросце 7-10 гадоў). У іх Законе ёсць запіс: *Зух любіць Польшчу*.

Я з'яўляюся харцэркай больш за 20 гадоў, з якіх восем – інструктарам – г.зн., асобай, якая павінна фармаваць пазіцыі і выхоўваць моладзь. У сваёй працы я імкнуся звяртаць асабліваю ўвагу менавіта на “стваральны” аспект патрыятызму, на тое, што мы павінны перш за ўсё быць грамадзянамі нашай дзяржавы, што мы нясем адказнасць за гэтую дзяржаву і народ, што мы павінны рэалізоўваць ідэі тых, хто загінуў падчас вайны. Як інструктар, я ўсведамляю, што, магчыма, я не ўбачу вынікаў сваёй працы, але гэта не вызваляе мяне ад адказнасці за яе выкананне. Вельмі прыгожа паказаў гэта паэт эпохі рамантызму Севярын Гашчынскі ў сваім вершы “Сейма ружы”:

*Сейма, браце, сейма ружы!  
Доўга, пэўна, доўга свету  
Будзе пець хаўтуры сцюжа.  
Сейма будучаму лету!*

*Мы, хто выгнаныя з дому,  
Не паспеем зажыць квету,  
Але сейма для патомных,  
Для ичаслівейшага свету. \**

\*Пераклад Юрася Пацопы

Саюз Харцэрства Рэчы Паспалітай (СХР) - арганізацыя, у якой я дзейнічаю, – шмат увагі надае патрыятычнаму і грамадзянскаму выхаванню. Справай абсалютна натуральнай з'яўляецца тое, што харцэры ўключаюцца ў арганізацыю ўрачыстасцяў Свята Незалежнасці. Мы звяртаем таксама ўвагу на тое, каб нашыя выхаванцы арыентаваліся ў палітычнай і грамадскай сітуацыі Польшчы. Паколькі яны павінны, як дарослыя людзі ўвайсці ў гэты свет, яны павінны ведаць яго рэаліі і праблемы. Але харцэрская служба – гэта не толькі ганаровыя варты ў месцах памяці. Гэта таксама цалкам свядомае ўключэнне ў грамадскае жыццё: многія з харцэраў – гэта радныя мясцовага самакіравання, іншыя з'яўляюцца аніматарамі лакальнага культурнага жыцця, зрэшты шмат з іх у выпадку неабходнасці могуць арганізаваць, напрыклад, пункты дапамогі, як гэта было пад час апошніх паводкаў. Харцэрства павінна быць падрыхтоўкай да дарослага адказнага жыцця. Праз працу спачатку ў атрадзе, дружыне, потым на ўсё больш шырокім полі, маладыя людзі навучаюцца браць адказнасць за каманду і за месца, у якім жывуць, развіваюць уменне супрацы, уражлівасць, гатоўнасць дапамагаць, адкрытаць. Акрамя гэтага харцэрскі шлях закладае сталае самаўдасканаленне і развіццё, дзеля добра ўласнага і іншых, у тым ліку дзеля грамадства і народу. Асноўным прынцыпам з'яўляецца такое кіраванне выхаванцамі, каб праз тое, што непасрэдна вынікае з іх зацікаўленасцяў, яны

паступова пераходзілі да таго, што прынясе карысць не толькі ім. Творца скаўтынгу Лорд Роберт Бадэн-Паўэл казаў: калі мы прычэпім на гачык нашыя любімыя трускаўкі, мы не злапаем рыбы. На гачык мы павінны прычапіць тое, што лобіць рыба. Ужо пазней мы можам яе пераканаць, што так насамрэч, яна найбольш любіць трускаўкі. А таму, калі мы пачнем прыгоду з харцэрствам ад наказу, што мы будзем выходзіць патрыётаў, большасць патэнцыяльных харцэрак і харцэраў проста ўцячэ. Мы павінны дзейнічаць праз забавы, гульні, размовы, але перш-наперш праз уласны прыклад. А таму, пазнаючы прыгажосць бацькоўскай зямлі, паглыбляючы веды пра яе гісторыю, навучаючыся жыць у згодзе з прыродай і светам людзей, харцэркі і харцэры становяцца практычна незаўважальна дасканалым матэрыялам на грамадзянаў. Тых, хто будзе даглядаць ружы бацькаўшчыны, пасаджаныя папярэднікамі. Я думаю, што гэта роля прыгожая і патрэбная, хаця цяжкая і апошнім часам недаацэненая. Мы ўсе крышкву губляемся ў пагоні за “еўрапейскасцю”, забываючы пра тое, што нас стварае – пра нашу нацыянальную самасвядомасць.

СХР працягвае шматлікія ініцыятывы, звязаныя з рознымі аспектамі патрыятычнага і грамадзянскага выхавання. Адным з іх з’яўляецца ўключэнне ў праграму Саюзу балочага, але нязвычайна важнага пытання пераследаў польскага народу Савецкім Саюзам. Два гады таму распачалася праграма “Галгофа Усходу”, галоўнай мэтай якой з’яўляецца *“выяўленне гістарычнай праўды пра катынскае злачынства, яго наступствы для нашага народу, а таксама выяўленне праўды пра людзей, якія аддалі Бацькаўшчыне сваё жыццё, здзяйсняючы Служэнне... Рэалізацыя праграмы – гэта таксама важная нагода задумацца над месцам нацыянальных каштоўнасцяў у нашым жыцці, задумацца над харцэрскай службай, над нашым месцам у грамадстве”* (з метадычнай брашуры да праграмы).

Іншым спосабам ажыццяўлення ідэі з’яўляюцца, напрыклад, рэйды па месцах, звязаных з гісторыяй рэгіёну і з вивучэннем сённяшняй сітуацыі людзей, якія там жывуць. Такой прапановай з’яўляецца штогадова арганізаваны Шчэцінскім асяродкам СХР Вендыйскі рэйд<sup>2</sup>, які дае магчымасць не толькі пазнаёміцца з географічнымі прыгажосцямі ваколліцаў, з цудоўнымі помнікамі прыроды і архітэктуры, але таксама адкрыцца на сітуацыю лакальнай супольнасці (паслякалгаснай вёскі). Іншым спосабам ажыццяўлення з’яўляюцца харцэрскія здольнасці ў гісторыі, географіі, традыцыі, экалогіі. Асабліва шырокай тэмай з’яўляецца служба – тое, што павінна асацыявацца з харцэрствам. Служба – гэта, канешне, не пераводзіны бабуляў праз вуліцу, закуп прадуктаў для іх, хаця і гэта таксама. Але перш-наперш, харцэрская служба павінна быць адкрытасцю, а потым рэагаваннем на праблемы чалавека, супольнасці, народу, дзяржавы, Еўропы, свету.

<sup>2</sup> “Венды” (таксама венеды, вініты) – гэта адна са шматлікіх назваў заходніх славянаў, якія некалі засялялі тэрыторыю па абодва бакі Одры, а значыць, і сённяшняе Памор’е. У некаторых крыніцах нават Балтыйскае мора называлася Венедскім! Траса рэйду пралягае па славянскіх тэрыторыях – адсюль і назва “Вендыйскі”.

У рэгламенце выпрабаванняў на званне вандроўніцы (16-18 гадоў) мы чытаем: *“На працягу тыдня прасачы, колькі часу на працягу дня ты марнуеш з прычыны дрэннай арганізацыі працы, пустога агляду праграмаў тэлебачання, непатрэбных размоваў і г.д. Потым пастарайся выключыць са свайго жыцця самую істотную прычыну страты часу. Ты атрымала час на САДЖЭННЕ І ГАДОЎЛЮ РУЖАЎ. Скарытай яго на атрыманне новых уменняў, патрэбных для роўню твай прафесійнай кваліфікацыі ў абранай галіне.”* Ці тут патрэбны каментар? Ці такая праца над сабой не ёсць найлепшай падрыхтоўкай да адказнага грамадзянства ў дарослым жыцці?

Вельмі важна падтрымоўваць маладых дружных – непасрэдных выхавальцаў (адным з прынцыпаў харцэрства з’яляецца выхаванне на прыкладзе і ў коле аднагодкаў пад кіраўніцтвам не нашмат старэйшага дружнага) у іх выхаваўчых дзеяннях. Трэба даваць ім патрэбныя веды (у тым ліку метадычныя), размаўляць з імі, дапамагаць ва ўсведамленні харцэрскай службы, падказваць накірунак, а ў разе патрэбы карэктаваць памылкова абраны шлях. Гэтай мэце служаць курсы, метадычныя і інструктарскія семінары, а таксама канкрэтныя заданні, якія вынікаюць з праграмаў арганізацыі. Ніжэй я спынюся на праграме патрыятычнага і грамадзянскага выхавання Паморскай Харугвы харцэрак, апрацаванай яе інструктарамі.

## **„СЛУЖЫ МІЛАЙ БАЦЬКАЎШЧЫНЕ!”**

Асноўнай умовай, якую мы прынялі на пачатку працы над праграмай, было сцверджанне, што ўся наша харцэрская служба і дзейнасць у дружных і хуфцах ёсць фармаваннем грамадзянскіх і патрыятычных паставаў. У гэты панятак уключаецца знаёмасць з гісторыяй, народнымі і рэгіянальнымі традыцыямі, падарожжы па розных мясцінах Польшчы, уважлівасць да прыроды і клопат пра яе, служба, здабыванне званняў, дзеянні ў малых групах, прыняццё адказнасці за гэтыя дзеянні, навучанне практычным уменням (чыненне першай дапамогі, апека над хворымі, дзецьмі, гатаванне, шыццё, вывучанне моваў, рэдагаванне газэтаў і г.д.), развіццё самастойнасці і шмат іншых элементаў, якія самі сабой упісваюцца ў харцэрскую працу. А таму стварэнне праграмы стала толькі ўпарадкаваннем матэрыялу, які ўжо рэалізуецца, і запісанне яго ў пэўныя межы.

Згодна з абавязковым прынцыпам метадычных роўняў, мы падзялілі нашу праграму на тры часткі:

- Зухі – 7-10 гадоў
- Харцэркі – 11-15 гадоў
- Вандроўніцы – 16-19 гадоў

Кожны этап праграмы быў дапасаваны да патрэбаў і магчымасцяў узросту дзяўчатаў. Кожнаму з гэтых роўняў падабраны дэвіз, які сімвалізуе сабой яго самыя важныя пазіцыі. Я спынюся на кожным з іх.

### **Зухі: „Хто ты такі? Паляк малы!”<sup>3</sup>**

Пачатак базавай школы – гэта час, калі дзеці вельмі ахвотна навучаюцца розных рэчаў. Больш таго, набытыя ў гэты перыяд навыкі, уменні і веды найбольш трывалыя. Варта гэта выкарыстаць! Зухаў трэба асабліва “заразіць” любоўю да Польшчы, дапамагаючы ім усвядоміць, што нечым нязвыклым і цудоўным ёсць факт, што яны нарадзіліся тут, што належаць да гэтага народу і могуць гэтым ганарыцца. Гэта час знаёмства з нацыянальнымі сімваламі (сцяг, герб, гімн) і навучання адпаведным паводзінам у адносінах да іх. А таму зухі малоюць арла, рыхтуюць дэкарацыі са сцягоў, вучацца спяваць гімн і, нарэшце, удзельнічаюць у святкаванні нацыянальных урачыстасцяў (назіранне калонаў альбо змены ганаровай варты – гэта для іх цудоўная прыгода!).

Добрай ідэяй можа быць правядзенне конкурсу малюнку на тэму “Зух любіць Польшчу”. Варта ўжо на гэтым этапе звяртаць увагу дзяцей на праблемы іншых (хворых і ў патрэбе) у супольнасці. Збор цацкаў для дзяцей з дзіцячага дому можа стаць цудоўным выходным пунктам для пазнейшай супрацы.

Кожная зухенка павінна ведаць, які горад з’яляецца сталіцай Польшчы, як выглядае герб і нацыянальныя колеры, як паводзіць падчас спявання гімну (і ўмець яго спяваць). Добра таксама, каб яна ўжо ведала самыя важныя традыцыі, звязаныя са святамі.

### **Харцэркі: „Бацькаўшчыне мілай службы!”<sup>4</sup>**

Калі казаць пра выхаванне харцэрак, то вельмі важна з самага пачатку звяртаць увагу на элемент службы. Трэба паказваць, што асноўным полем службы з’яляецца сям’я (дапамога бацькам, апека над братамі і сёстрамі, падтрыманне парадку, выконванне хатніх абавязкаў) і толькі потым – атрад і дружына. Калі мы

<sup>3</sup> Уладыслаў Бэла “Катэхізм польскага дзіцяці”. Гэта вершык, які дзеці вучаць ужо ў дзіцячым садку. Агулам ён гучыць наступным чынам: *Хто ты? – Паляк малы./ Які твой сімвал? – Белы арал./ Дзе ты жывееш? – Паміж сваіх./ У якой краіне? – На польскай зямлі./ Што для цябе гэта зямля? – Мая Бацькаўшчына./ Чым яна здабыта? – Крывёй і шрамам./ Ці ты яе любіш? – Шчыра люблю./ А ў што верыш? – У Польшчу веру./ Хто ты для яе? – Удзячнае дзіця./ Што ты ей павінен? – Адаць жыццё.*

<sup>4</sup> Харцэрскі гімн, напісаны Ольгай Малкоўскай. Агулам ён гучыць наступным чынам: *Усё, што нашае, аддамо Польшчы/ Толькі ў ёй жыццё, а таму ідзем жыць! / Золак на двары – адкрывем брамы/ Загад дадзены – устань і ідзі у сонца! / Напруж плячо – не дапусці слабасць/ Дух сартуй – Бацькаўшчыне мілай службы/ На яе кліч – на бой ці на працу/ Пойдзе шэраг польскіх харцэраў!*

абмінем гэты элемент, то нашыя выхаванкі будуць вельмі актыўнымі ў грамадскай дзейнасці, але за кошт самых блізкіх ім людзей. А быццё добрым грамадзянінам пачынаецца з актыўнага функцыянавання ў сям’і. Толькі пасля можна ісці далей: харцэркі паступова ўключаюцца ў службу (напрыклад, арганізуюць дзіцячыя балі для выхаванцаў дзіцячых дамоў альбо святліцы-гурткі).

Харцэрка дасканала ведае нацыянальныя сімвалы і іх гісторыю, арыентуецца ў гісторыі Польшчы, з цікавасцю адкрывае рэгіянальныя і нацыянальныя традыцыі і легенды, ахвотна знаёміцца з новымі мясцінамі, а ў сваёй мясцовасці можа быць экскурсаводам. Каб палегчыць рэалізацыю гэтых задач, мы арганізуем літаратурныя, мастацкія і фотаконкурсы з мэтай назапашвання ведаў пра рэгіён і Польшчу. Харцэркі прысылаюць фотаздымкі з летнікаў і падарожжаў з апісаннем цікавых турыстычных месцаў, робяць “Кнігі народных легендаў і паданняў”, пазнаюць мінулае і традыцыі сваёй сям’і, ствараюць генеалагічныя дрэвы і робяць выведы з старэйшымі ў сям’і.

Важным з’яўляецца аспект інтэлектуальнага развіцця як зацікаўленасцяў, так і ведаў, неабходных у дарослым жыцці. Харцэркі навуваюцца ўладжваць справы ва ўстановах, арганізуюць запланаваныя мерапрыемствы, панаваць над эмоцыямі. У сваёй дзейнасці навуваюцца адказнасці і вытрымкі, якія так неабходны ў фармаванні грамадскай рэальнасці ўжо ў дарослым жыцці.

Патрыятызм – гэта таксама і даванне сведчання, таму харцэркі так актыўна ўдзельнічаюць у нацыянальных святах. На гэтым этапе далучаецца і эканамічнае выхаванне: уменне разлічыцца з давераных грошаў, запланаванне выдаткаў, эканоміі, злучанай з ахвярнасцю дзеля тых, каму патрэбна дапамога. Этапам да дарослага жыцця з’яўляецца ўдзел у акцыях, накіраваных на зараблянне грошай для дафінавання, напрыклад, летніка.

Харцэркі праводзяць разнастайныя выведкі з мэтай пашырэння ведаў пра навакольны свет: кразнаўчыя, архітэктанічныя, экалагічныя, гістарычныя, этнаграфічныя і г.д. Апрацаваныя матэрыялы гэтай працы паслужаць яшчэ і іншым, а самі дзяўчаты змогуць дайсці да праблемаў лакальнага асяроддзя, да каштоўнасцяў, пра якія трэба няспынна клапаціцца і г.д. “Май вочы шырока расплюшчаныя” – гэта дэвіз, які павінен асвятляць шлях кожнай харцэркі ды і пазней гэта ёсць здольнасць, якой нельга пагарджаць.

## **ВАНДРОЎНІЦЫ: „УРАЖЛІВАСЦЬ ДА ПОЛЬШЧЫ”<sup>5</sup>**

Дзяўчатаў у ліцэйскім узросце цяжэй зацікавіць, але калі гэта атрымоўваецца, іх запал не хутка згасне. Яны знаходзяцца ў тым узросце, калі шукаюць адказы на самыя важныя пытанні ў жыцці: хто я, якая мэта і сэнс

<sup>5</sup> Гэта тытул кнігі вядомага сучаснага польскага паэта – ксяндза Мечыслава Малінскага.

майго жыцця, якімі каштоўнасцямі я павінна кіравацца і г.д. Пры гэтым яны не пераносяць навязвання чаго б там ні было – яны самі хочучь да ўсяго даходзіць. Роля выхаваўцаў у гэты перыяд зводзіцца да ўказвання кірунку, далікатнага кіравання, дапамогі ва ўсведамленні наступстваў прынятай паставы і перш-наперш да ўласнага прыкладу.

Вандроўніцы ўмеюць з захапленнем заглыбіцца ў невядомыя абшары ведаў і набываць новыя ўменні. Усё роўна, ці гэта будзе кашубская культура, творы філосафаў ці сярэднявечныя замкі – усё можа стаць імпульсам да роздуму, разважанняў, дыскусіі па праблемах жыцця і найважнейшых каштоўнасцяў. І менавіта для гэтага трэба стварыць умовы праз арганізаванне сустрэчаў, семінараў, вандровак (і ў скразным сэнсе – па раней нязнамых закутках, і ў пераносным – па розных абшарах ведаў і чалавечай актыўнасці). Вандроўніца ідзе сцежкамі грамадскіх, палітычных і эканамічных пытанняў і праблемаў.

Важна звяртаць асаблівую ўвагу на адказнасць за лёс дзяржавы і народу ў час уваходжання ў паўналецце. З гэтай мэтай мы арганізоўваем сустрэчы з людзьмі палітыкі, назіраем праблемы на арэне грамадскага жыцця, каб потым зрабіць з гэтага высновы і распрацаваць стратэгію дзеяння. Мы імкнемся развіваць “чуйнасць да Польшчы”, да праблемаў адзінкаў, групаў і ўсяго народу. Тут трэба фармаваць пазіцыю гатоўнасці служыць, адкрытасці і прысвячэння. Вандроўніца рэалізуе сталую службу, напрыклад, у дзіцячым доме, госпісе, прытулку для бяздомных, доме састарэлых, пры рэабілітацыі няпаўнаспраўных – усюды, дзе можа быць патрэбна яе дапамога. Важна пры гэтым звяртаць увагу на тое, каб служба мела характар учынку, а не нуднага абавязку і прыносіла задавальненне.

Вандроўніцы становяцца дарослымі жанчынамі-грамадзянкамі. Трэба ім у гэтым дапамагчы, паказваючы шлях, адкрываючы значэнне нацыянальных і рэгіянальных традыцыяў і абавязку перад краінай, у якой яны жывуць. Магчыма, частка з іх прыме эстафету і пачне “сеяць ружы”, выходваючы наступныя пакаленні патрыётаў і добрых грамадзянаў.

## ПАДСУМАВАННЕ

Маёй мэтай было паказанне спосабаў, з дапамогай якіх можна выходваць грамадзянаў і патрыётаў. Я абрала дзве сцэжкі: школьную і харцёрскую. Школьную, бо гэта менавіта школа на сённяшні дзень застаецца галоўным – а для некаторых адзіным – выхаваўцам. А таму яна можа зрабіць шмат добрага і, на жаль, таксама выклікаць нямала негатыўных вынікаў. Самі праграмы грамадзянскага і патрыятычнага выхавання нядрэнныя, але вынікі іх рэалізацыі



залежаць ад творчай працы. Велізарная роля ляжыць на плячах настаўнікаў – гэта яны маюць уплыў на тое, якой заўтра будзе Рэч Паспалітая.

Другая сцэжка, якой я сама іду, а таму, магчыма, ацэньваю не вельмі аб’ектыўна, - гэта харчэрства. Я доўга думала, пра якія яшчэ моладзевыя арганізацыі трэба было б напісаць у кантэксте грамадзянскага і патрыятычнага выхавання. Ёсць такія, якія робяць намаганні ў пэўным кірунку, займаючыся аховай помнікаў культуры, аховай прыроды (а гэта таксама элемент грамадзянскага выхавання!), ёсць такія, якія звяртаюць асаблівую ўвагу на грамадскую актыўнасць маладых людзей, на іх падрыхтоўку да далейшай – дарослай – грамадскай дзейнасці. Аднак я не знайшла арганізацыі, якая б так цэласна і мэтна імкнулася фармаваць усю асабовасць маладога чалавека, маючы пры гэтым на ўвазе не толькі адзінкавае дабро, але і дабро ўсёй краіны і народу. Бо, урэшце, *Харчэрка служыць Польшчы...*

## **ДАДАТАК: НОВАЕ Ў ПОЛЬСКОЙ СІСТЭМЕ АДУКАЦЫІ**

### **ПОЛЬСКАЯ СІСТЭМА АДУКАЦЫІ ПАСЛЯ РЭФОРМЫ**

Уведзеная на працягу апошніх гадоў рэформа адукацыі зрабіла змены ў сістэме навучання. Польскія вучні навучаюцца на трох роўнях: пачынаюць ва ўзросце 7 гадоў у базавай школе (1 і 2 адукацыйныя этапы). Пасля шасці класаў здаюць “іспыт”, пасля якога распачынаюць (абавязкова) навучанне ў трохгадовай гімназіі (3 адукацыйны этап). Пасля гімназіяльнага іспыту яны могуць распачаць навучанне ў агульнаадукацыйным ліцэі, профільным ліцэі або ў прафесійнай школе.

Першыя тры гады адукацыі – гэта т. зв. інтэграванае навучанне: дзеці пазнаюць свет цалкам, без разбіцця на прадметы. Іншай з’яўляецца таксама і арганізацыя навучання (даўжыня ўрокаў і перапынкаў зменная, у залежнасці ад патрэбаў, дзеці атрымоўваюць выключна апісальныя адзнакі, што спрыяе індывідуалізацыі навучання і разуменню патрэбаў кожнага вучня).

Другі адукацыйны этап (класы IV - VI) – гэта блокавае навучанне. Яшчэ няма падзелу на паасобныя навуковыя дысцыпліны (ён з’яўляецца толькі ў гімназіі): напрыклад, дзеці не вывучаюць асобна біялогію, геаграфію, фізіку, а пазнаюць прыроду. На гэтым заканчваецца базавая школа.

Трэці этап – трохгадовая гімназія – гэта ўжо прадметнае навучанне, а апошні – таксама трохгадовы ліцэй – дае магчымасць вучням абраць канкрэтны профіль для падрыхтоўкі на атрыманне далейшай адукацыі або прафесіі.

## МІЖПРАДМЕТНАЯ СЦЕЖКА

Гэта сукупнасць ведаў і ўменняў, якія маюць важнае выхаваўчае значэнне і рэалізацыя якіх можа адбывацца ў межах навучання розных прадметаў (прадметных блокаў). Сцежкі ўвогуле рэалізуюцца па адной з трох мадэляў: (1) лінейная мадэль – аднапрадметная, рэалізаваная адным або некалькімі настаўнікамі ў межах дадатковых заняткаў (напрыклад, гурткоў); (2) разбежная мадэль – шматпрадметная, рэалізаваная на некалькіх прадметах пры захаванні іх аўтаноміі, без часовай сінхранізацыі, г. зн., на тэматычных уроках (напрыклад, філасофская адукацыя на ўроках польскай мовы, гісторыі, мастацтва, фізікі); (3) злучаная мадэль – падобная да папярэдняй, толькі рэалізаваная ўпарадкавана, адны заняткі павінны адбывацца толькі пасля правядзення іншых. Разбежная і злучаная мадэлі патрабуюць супрацы настаўнікаў розных прадметаў, як на этапе планавання, так і рэалізацыі. Неабходным з’яўляецца таксама (напрыклад, падчас выхаваўчай гадзіны) падсумаванне працы за год.

## МЕТАД ПРАЕКТУ

Гэты метада заключаецца ў самастойным выкананні вучнямі “вялікага задання” – настаўнік толькі акрэслівае межы праекту. Мэта – фармаванне ў вучняў умення планавання і арганізоўвання ўласную працу, збіраць і ўпарадкоўваць інфармацыю, развязаць складанасці, працаваць у групе, прымаць пастановы, праводзіць ацэньванне, камунікацыі. Метада праекту рэалізуецца па этапах:

- абуджэнне зацікаўленасці тэмай
- абранне тэмаў, стварэнне камандаў рэалізатараў (аптымальная колькасць: 4-7 чалавек)
- апрацаванне інструкцыі для праекту з уключэннем мэтаў і стандартаў, якім павінен адпавядаць праект
- вызначэнне падзелу задачай у паасобных групах
- заключэнне дамовы на выкананне праекту, вызначэнне тэрмінаў кансультацыяў, апрацоўка плану справядчы па праекту
- рэалізацыя праекту: збіранне і апрацоўка інфармацыі, рэалізацыя паасобных задачай, апрацоўка плану прэзентацыі
- прэзентацыя праекту
- ацэньванне праекту

Важна запланаваць працу гэтым метадам ужо на пачатку году (семестру), паколькі рэалізацыя праекту можа заняць (у залежнасці ад аб’ёму) нават вельмі значную колькасць лекцыйных гадзінаў.

**Еанна Фенрых-Смалінска** з’яўляецца настаўніцай польскай мовы ў Грамадскім агульна-адукацыйным ліцэі ў Шчэціне, а таксама бібліятэкаркай у Каталіцкай гімназіі. Яна харцэрка – камендант Паморскай Харугвы харцэрак, харцэмайстар і Харцэрка Рэчы Паспалітай.

*Пераклад з польскай мовы Натальі Маліноўскай*

Габрыэля Вятр

## АДУКАЦЫЯ БЕЛАРУСКІХ І ПОЛЬСКІХ ГРАМАДЗЯНАЎ

Патрэбы, магчымасці і перспектывы супрацы польскіх і беларускіх настаўнікаў

*Чалавеча! Ты б ведаў, што ў цябе за ўлада!  
Калі ў галаве думка іскрай загарыцца,  
Зазяе ўсё і раптам аблокаў грамада  
Учыньць дожджык спорны або навальніцу.\**  
/Адам Міцкевіч «Дзяды. Частка III»/

\*Пераклад Юрася Пацюпы

Сацыялагічныя даследаванні паказалі, што галоўныя месцы грамадскай сацыялізацыі – гэта дом і школа.

У бацькоўскім доме дзіцё спазнае родную мову. Сочыць за бацькоўскімі паставамі. Слухае, як яны каментуюць важныя дзяржаўныя падзеі. Удзельнічае ў нацыянальных звычаях, што падтрымліваюцца бацькамі і дзядзямі. Паглынае атмасферу любові да радзімы або пагарджання патрыятычнымі ідэаламі. Набывае паставы незалежнасці ад таго, што навязваецца большасцю і тых адзіна слухных шляхоў, якія вызначыў рэжым, або – наадварот – вучыцца канфармізму і прыстасоўванню асабістых перакананняў да таго, што прыстала і таго, што накінута зверху.

Дзіцё кшталтуе свой характар, каб у будучыні стаць чалавекам унутранага кіравання: здольным думаць, творча асэнсоўваць навакольную рэальнасць, ствараць уласныя паставы і актыўнае дзеянне. Гэта ідэал. На жаль часцей мы сустракаемся з тыпам чалавека вонкавага кіравання. Ён лёгка паддаецца маніпуляцыям, прымае накінутыя спосабы мыслення і паводзінаў, амаль не здольны на творчы роздум і дзеянне. У заходніх грамадствах гэты тып чалавека ахоплівае людзей, падатных на рэкламы, уплыў большасці, настаўленых на спажыванне, а не на творчае фармаванне ўласнага наваколля. У Беларусі гэты тып можа азначаць чалавека, які паддаецца прынцыпам, накінутым рэжымам, які бязвольна прызнае рацыю мацнейшага, які абірае адносна выгодную вегетацыю замест нонканфармісцкага жыцця, заўсёды звязанага з рызыкай, бо вернасць уласным поглядам абавязкова нясе за сабой нейкія праблемы і пагрозы.

Мудрыя грамадствы павінны імкнуцца мець грамадзянаў унутранага кіравання, хоць імі і складаней кіраваць. Такі грамадзянін хоча сам прымаць удзел у тым, што адбываецца вакол яго, ён – не бязвольны спакмень пастановаў вярхоў. Ён – суб'ект, які ўплывае на свой лёс і лёс сваіх блізкіх. Лягчэй кіраваць грамадзянінам вонкавага кіравання, які не мае навыкаў прымання адказных паставаў і пасіўна падпарадкоўваецца меркаванню большасці. Нават у часы най-

большай нівеліроўкі паняткаў “грамадзянін” і “патрыёт”, чалавека вонкавага кіравання нельга назваць гэтымі словамі.

Што рабіць, калі ў сям’і не вырастаюць сапраўдныя грамадзяне і патрыёты? Калі значэнне гэтых словаў было забыта, зышло ў цень у клопатах пра штодзённы быт або было перакручана выхаваннем для адно спажывання, выгодаў і забеспячэння ўласных матэрыяльных патрэбаў? Тады застаецца школа.

Ужо на этапе пачатковай школы настаўнік – свядома ці не – можа кшталтаваць паставы вучняў, якія ў будучыні акрэсляць якасць яго ўдзелу ў грамадскім ці палітычным жыцці. На адным полюсе знаходзіцца пастава схільнасці да кампрамісу, на іншым – да агрэсіі. Настаўнік можа сваімі метадамі працы заахвочваць дзяцей да творчага, самастойнага мыслення, да адважнага выяўлення ўласных меркаванняў, нават калі яны адрозныя ад поглядаў большасці. Або – наадварот – можа карыстацца такім стылем працы, які спараджае страх, пасіўнасць, падпарадкаванне думцы мацнейшага. У такой сістэме настаўнік заўсёды мае рацыю, карысней прыняць ягоны пункт гледжання, нават калі ён цалкам чужы яшчэ не сфармаваным перакананням вучня. Вядома, прасцей працаваць з вучнем, які моўчкі падпарадкоўваецца волі настаўніка. У Польшчы непакорлівы вучань, нават калі і здольны, раней быў пад удзіскам ў школе. Толькі апошнія часы прынеслі змену – набыла вартасць актыўнасць на занятках і пасля школьных гадзінаў. Ад фармавання такога грамадзяніна большае задавальненне і большая карысць для дзяржавы. Сацыялогія падобныя ўплывы называе ўтоенай палітычнай сацыялізацыяй.

Кожны наступны ровень адукацыі адыгрывае вялізную ролю. Чым лепей адукаваны чалавек, тым болей усведамляе ён ўплыў, які мае на яго жыццё дзяржава. Даследаванні пацвярджаюць, што адукаваная асоба больш кампетэнтная, бліжэйшая да панятку добрага грамадзяніна. Аднак каб пасля сканчэння адукацыі чалавек выявіў жаданне ўдзелу ў грамадскім, палітычным або рэлігійным жыцці, ён павінен навучацца актыўнасці ад першых хвілінаў у школе. “Калі грамадзяне мала актыўныя і мала свядомыя, дзяржава слабая”, – сказаў у казані падчас Св. Імшы За Бацькаўшчыну (Варшава, 3 траўня 2002 г.) у дзень нацыянальнага свята Польшчы папавы біскуп Войска Польскага Славоі Лешэк Глудзь.

Часта дарослы, ужо цалкам сфармаваны грамадзянін узгадвае свайго настаўніка – маэстра, які паказаў яму, як прайсці праз жыццё з узнятай галавой. Таму настаўнікі павінны усведамляць велічнасць сваёй прафесійнай і маральнай місіі, больш таго, нават улады над маладымі, у пошуках сваёй асабовасці людзьмі.

Увесну 2002 году ў Наваградку беларускія і польскія настаўнікі і журналісты сустрэліся, каб паразмаўляць пра выхаванне грамадзяніна і патрыёта. Выявілася, што яднае іх больш, чым яны былі схільныя прызнаць перад спатканнем, а іх намаганні па фармаванні маладога пакалення беларусаў і па-

лякаў у людзей годных і мілых Бацькаўшчыне могуць мець шмат агульнага. Два дні **семінару** і гарачыя дыскусіі наконт гісторыі абодвух народаў, досведаў, якімі варта падзяліцца, а таксама паставаў настаўнікаў і іх вучняў зрабілі на ўсіх удзельнікаў вялікае ўражанне. Яны сталіся падставай для каштоўных разважанняў, якія пэўна не застануцца без уздзеяння на штодзённую працу, актыўнасць і паставы ўсіх, хто браў удзел у наваградскіх сустрэчах.

Вось эфекты таго нязвыклага здарэння:

## **НАСТАЎНІК – ЯКІ ЁН?**

Незалежна ад геаграфічнай шырыні, найчасцей ён цяжка працуе, жыве праблемамі сваіх вучняў і іх сем'яў, зарабляе сярэдне або няшмат. І хоць ахінае клопатам найвялікшае багацце як у значэнні агульнадзяржаўным, так і індывідуальным, менавіта дзяцей і моладзь, ён не цешыцца вялікім прэстыжам у грамадстве. **У Беларусі сустракаюцца нават такія пагардлівыя выразы як “служкі”**. Ува ўсёй Еўропе назіраецца цяпер спад настаўніцкага прэстыжу. Некаторыя лічаць, што гэта сумны знак часу.

У Беларусі да найбольш адчувальных настаўніцкіх праблемаў належаць: адсутнасць адпаведнай прафесійнай кваліфікацыі настаўнікаў, асабліва ў дзіцячых садках і вясковых школах, узрост лічбы паталагічных, разбітых, няпоўных, няшчасных сем'яў, адсутнасць адпаведнай падрыхтоўкі ў галіне выхавання, недастатковая ўвага да асветы ў грамадстве, усё большая патрэба ў капітальных рамонтах школаў і нястача жылля для настаўнікаў.

Дадаткова да гэтых праблемаў далучаецца дэмаграфічны крызіс, а за ім крочыць здань усё большых праблемаў на рынку працы настаўнікаў.

У Польшчы большасць з пералічаных праблемаў тая самая, хоць напэўна і ў іншых маштабах. Нарастанне грамадскіх праблемаў і паталогіяў, беспрацоўя, бядоты, а таму і большыя патрэбы выхаваўчых уменняў – штодзённасць польскіх педагогаў. Пытанне адпаведных кваліфікацыяў вырашыла Хартыя Настаўніка – пастанова, якая накладае на ўсіх настаўнікаў абавязак атрымаць неабходныя кваліфікацыі не пазней чым да 2006 году. У выніку, вядома, частка старэйшых настаўнікаў адыдзе з працы ў школах, бо не адважыцца напрыканцы прафесійнай кар'еры распачаць навучанне. У адрас такога рашэння хапае крытычных галасоў, бо сярод старэйшых настаўнікаў ёсць шмат цудоўных педагогаў, якія спалучаючы адданасць, сардэчнасць і досвед, граі значную ролю ў працы кожнай з школаў. Але адначасова вызваляцца месцы працы для выпускнікоў вышэйшых навучальных устаноў, гатовых распачаць працу ў школах.

У Польшчы мажлівасці розных формаў дасканалення і працягвання адукацыі большыя, чым у Беларусі, аднак яны звязаны са значнымі фінансавымі

выдаткамі, не заўсёды адпаведнымі магчымасцям настаўніцкага кашалька. Нягледзячы на гэта, яны дашацца вялікім попытам падчас сталага росту патрабаванняў да настаўнікаў.

Ідэальны настаўнік – гэта (паводле мадэлі, вырацаванай падчас **семінару** ў Наваградку ў красавіку 2002 г.) прафесіянал з пакліканнем да быцця настаўнікам і пачуццём гумару, педагогічнага такту і адказнасці. Гэта духоўна багатая асоба, верная належнай герархіі каштоўнасцяў, якая з павагай ставіцца да вучня. Гэта не звыклы настаўнік, “служба”, але настаўнік у сваёй краіне, горадзе і школе, патрыёт, які ўкараняе вучням павагу да Бацькаўшчыны. Гэта таксама чалавек творчы, прагны да самаўдасканалення і самакрытычны. Гэты ідэал актуальны таксама і ў Польшчы. Варта памятаць пра гэта, плануючы супрацу. Гэта важнае падабенства, якое стварае пэўны фундамент зразумення этапу працы настаўніка ў нашых краінах і падставы для мажлівай супрацы.

Тым часам настаўнік, які найчасцей трапляецца беларускаму вучню, – гэта чалавек з трыма хворасцямі: канфармізм, дагматызм і страчанае пачуццё гумару. “Я працю так, як плоціць”, – апраўдваецца большасць з іх. Распаўсюджаны дуалізм паставаў: у хаце – патрыёт і апазіцыянер, на працы – пакарлівы чыноўнік. “*Мы знішчаныя духоўна і маральна. Патрыятызм ужо не мае значэння*”, – сумна заўважыў адзін з удзельнікаў спаткання.

Чарговай праблемай ёсць страх перад рэпрэсіямі. Амбітныя, занадта адметныя ў галіне выхавання беларускага грамадзяніна настаўнікі могуць мець непрыемнасці ад дырэктараў школ, мясцовых і дзяржаўных уладаў.

Аднак і польскім настаўнікам знаёмыя такія практыкі. Калі ўвялі вайсковае становішча, а на вуліцы выехалі танкі, настаўнікі гісторыі адважна апавядалі сваім вучням пра падзеі, пра якія не пісалася ў цэнзураваных школьных падручніках. Тыя, хто з-за страху перад наступствамі так не рабіў, не мелі прызнання моладзі. “*Так на праўдзе, усё залежыць ад вас, хоць такія паводзіны патрабуюць адвагі і ўмення прыняць выклік*”, – пераконваў у Наваградку польскі журналіст. Беларуская моладзь, у грунце рэчы, чакае таго самога ад сваіх настаўнікаў. Вучні адной са школаў на пытанне, што яны думаюць пра гісторыю Беларусі, вызналі, што яна цікавейшая, чым сусветная гісторыя. Студэнтам гісторыя нацыі асацыюецца з апазіцыяй і палітыкай, што зразумела, бо гісторыя заўсёды была спакменем палітычных змаганняў. Дзеці пераважаюць пераймаюць погляды настаўнікаў, паколькі тыя з’яўляюцца для іх аўтарытэтам як навуковым, так і маральным ці патрыятычным. І яны дасканалы арыентуюцца ў тым, што ім дазволена, а чаго бяспечней будзе не рабіць. Таму яны ведаюць, што ім можна казаць на занятках з любімым і вартым даверу настаўнікам, а чаго лепш не рабіць па-за мурамі школы. Узрастаючы ва ўмовах абмежаванай свабоды слова, у школе яны аднак могуць кшталтаваць уласныя перакананні, каб у адпаведны момант пачаць іх абвясчаць. “*Таму не бойцеся, а тады пачнуцца баяцца вас*”, – так сфармуляваная выснова была падтрыманая воплескамі падчас наваградскай дыскусіі.

## ГРАМАДЗЯНІН, ПАТРЫЁТ, ЕЎРАПЕЕЦ

У палякаў ёсць праблемы з азначэннем усіх гэтых паняткаў. Як выхаваць добрага грамадзяніна ў сітуацыі, калі ў традыцыі народу, што быў у няволі больш за 200 год, патрыятызм звязваўся з апазіцыйнай дзяржаве. Калі для паўнаты вобразу патрыёта патрэбны быў вораг? Калі прыдбаньня навывкі за 50 гадоў панавання камуністычнага ладу – гэта спадзяванне на ласку ад дзяржавы, якая павінна была забяспечыць усім: ад адукацыі да жылля і пялюшкі па картках? Як з такой спадчынай акрэсліць і ўкараніць здаровае разуменне грамадзяніна і патрыёта? Тым часам гісторыя робіць палякам наступны выклік: інтэграцыя з Еўропай. Хоць сама гэтая тэма ў Польшчы не навіна, аднак мала хто ў стане акрэсліць, што насамерч азначае быць еўрапейцам. Шмат для каго, асабліва са старэйшых грамадзянаў Польшчы, гэта азначае адмову ад сто-працэнтавай польскасці. Пасля гадоў змагання за незалежную дзяржаву з польскай дзяржаўнай мовай і польскай валютай, Еўразвяз часта разумеецца як пагроза для інтарэсаў Польшчы, яго прыхільнікі як антыпатрыёты. Маладому пакаленню найпрасцей зразумець гэтыя змены і хутка да іх прыстасавацца. Таму атрымалася, што месцам, якое павінна найхутчэй адрэагаваць на навакольную рэчаіснасць, сталася школа.

Патрыятызм, узгадаваны на пакутніцкіх традыцыях выйшаў з моды. Узнёслыя ўрачыстасці з паважнымі постацямі, што кажуць велічныя словы, нудзяць моладзь і робяцца ўсё больш незразумелымі. Падаецца, што гэта заканамернасць, з якой сутыкнецца кожная дзяржава, што стане на шлях дэмакратыі. Таму трэба заўчасна выпрацаваць новыя метады навучання, якія змогуць дасягнуць адрасата з усё большымі патрабаваннямі, якім стаецца вучань. Вучань, які ўжо вызваліўся ад комплексу походжання з беднай, камуністычнай краіны. Сёння маладзья палякі з'яўляюцца ўжо еўрапейцамі і грамадзянамі свету, хочам мы таго ці не. Глобалізацыю не дасца спыніць. Лаяльнасць да дзяржавы паволі выцясняецца лаяльнасцю да таго, хто лепш плаціць. Грамадзянскія каштоўнасці пераходзяць на другі план. У Польшчы ў выбарах, парламенцкіх, мясцовых ці прэзідэнцкіх, прымае ўдзел каля паловы правамоцных грамадзянаў. Палітыка ў паўсюдным разуменні асацыюецца з несумленнасцю і брудам.

Таму паўстаюць пытанні, ці добра тое, што мы ідзем у Еўропу? Ці не варта паважна ўспрымаць страхі, што нацыянальная культура растопіцца ў шматнацыянальным еўрапейскім катле? Ці паляк сёння ганарыцца сваёй прыналежнасцю да ўласнага народу? Ці ў яго разуменні патрыятызму захаваліся сляды Рэчы Паспалітай, якіх так шмат на беларускай зямлі?

Атрымліваецца, насуперак звычайным меркаванням, што вартасць быцця палякам, немцам, гішпанцам, беларусам ці кожным іншым набывае колеру з адкрытасцю на свет і шырокімі кантактамі з прадстаўнікамі іншых нацый. У

духу прынцыпу “адрознівацца – прыгожа” маладыя палякі пачынаюць заўважаць каларыт і прыгажосць уласнай культуры менавіта ў сутыкненні з іншымі. Яны хочуць мець чым хваліцца, сустракаючы за мяжой разнастайныя культуры. Міцкевіч быў грамадзянінам Еўропы, яму было дадзена быць у розных прыгожых краінах, але аднак ён не стаўся ні італійцам, ні французам. Ён сумаваў па наваградскай зямлі, а яго вершы сталіся катэхізісам патрыятызму для жыхароў Польшчы і Рэчы Паспалітай.

Кантакты з іншымі людзьмі і мажлівасць пазнання іншых культураў пашыраюць далягляды чалавечага мыслення і падштурхоўваюць да творчасці. Небеспадстаўна таталітарныя дзяржавы ўскладняюць сваім грамадзянам кантакт са светам. Гэтак званым закрытым грамадствам лягчэй кіраваць, маніпуляваць і запалохваць яго. Так пабудаваны свет добра вядомы грамадзянам, манатонны у няспынным паўторы механізмаў выжывання. Але ці такі свет можна любіць, ці можна пачуваць сябе ў ім упоўні шчаслівым і зрэалізаваным? Ці можна ганарыцца такой бацькаўшчынай? Не. Пакрысе нарастаюць комплексы і пачуцце непаўнавартасці? Гэта прасты шлях да таго, каб грамадзяне пачалі лічыць сваю культуру горшай за іншыя.

У Еўропе сцісваюць народы з уласнай культурай і традыцыяй, гісторыя якіх даводзіць, што лепш супрацоўнічаць, чым змагацца. А пра патрыятызм не трэба сёння шмат казаць, трэба проста жыць адпаведна яго духу і быць, напрыклад, палякам або беларусам усюды, дзе прыйдзецца навучацца, працаваць або жыць. Мудрая гісторыя падказвае, наколькі важнымі ў працэсе кшталтавання ўласнай нацыянальнай тоеснасці і сучаснага патрыятызму з’яўляюцца станоўчыя прыклады. Пачуўшы імя Яна Паўла II, моўкнуць найбольш закамлексаваныя адносна сваёй краіны палякі. А супольнай мінуўшчыне палякаў і беларусаў не бракуе постацяў, якімі ўсе могуць ганарыцца: ад узгадванага Міцкевіча да Чачота, Дамейкі, Касцюшкі, Каліноўскага. Беларуская патрыятычная свядомасць абапіраецца на шматлікі імёны, блізкія абодвум нашым народам. Ёсць адкуль чэрпаць і на чым будаваць сумеснюю працу на карысць правільна зразуметых патрыятызму, грамадзянскасці і еўрапейскасці. Да свядомасці палякаў пакрысе трапляе праўда, што Рэч Паспалітая – гэта супольны твор многіх народаў, якія шанавалі тыя самыя вартасці, што ў супольнай дзяржаве фармавалася нацыянальная свядомасць. Узрастае пакаленне, якое ганарыцца сваім паходжаннем з такой добрай каманды, намаганні якой вяччае твор – сённяшняя польская дзяржава. У польскай прэсе з’яўляюцца часам артыкулы, якія заклікаюць сябраў Еўрв’язу, каб тыя бралі прыклад з досведу Рэчы Паспалітай, каб прааналізавалі, што было падставой больш за стогадовы поспех дзяржавы, якая лучыла розныя народы, і што сталася прычынай двухсотгадовай паразы.



## БЕЛАРУСКІЯ ДЫЛЕМЫ

Частка беларускіх настаўнікаў перажывае дылемы, ці ўвогуле сёння можна казаць пра сістэму адукацыі, якая магла б укараняць падставы сапраўднага патрыятызму. Цяпер у школах больш палітыкі, чым шчырага клопату пра выхаванне сапраўднага грамадзяніна. Магчыма адзіная надзея засталася на сям'ю?.. У кожным выпадку пачуццё нацыянальнасці наймацней звязваецца з бацькоўскім домам. Прыкладам можа паслужыць Арменія, якая выжыла, не маючы ўласнай дзяржавы, менавіта дзякуючы сем'ям. Яна не мела нават сваіх пісьменнікаў, але любоў да роднай мовы перамагла нават у тых сем'ях, што выехалі ў эміграцыю і аселі ў розных кутках свету.

Настаўнікі ставяць перад сабой складаныя пытанні пра існаванне ў сучасным свеце. Як захаваць сябе паміж Усходам з магутнай Расеяй і Захадам з паўсталым Еўразвязам?

Сітуацыя беларускіх школаў асабліва складаная, а ў вачах паляка – нават двухсэнсоўная. Мова выкладання – расейская. Беларускіх класаў да жажлівага мала. “*Хто вы?*”, – спытала дзяцей настаўніца адной са школаў гарадзенскай вобласці. “*Мы – рускія*”, – адказалі...

Добрыя падручнікі – гэта падручнікі на расейскай мове. Калі дзецям дюць выбраць, на якой мове яны хочуць навучацца: беларускай ці расейскай, выбіраюць расейскую. Так бяспечней, тым больш што на гэтай мове яны будуць пазней здаваць іспыты, гэтая мова дамінуе ў большасці ПТВ і ВНУ. Калі палякі змагаліся за незалежнасць, апірышчам польскасці быў Касцёл. У Беларусі ў каталіцкіх касцёлах мы чуем польскую мову, у праваслаўных цэрквах – расейскую. На магілах відаць надпісы польскія або расейскія – у залежнасці ад канфесіі. У такой сітуацыі тым большая роля настаўнікаў у развіцці беларускай мовы. Калі няма ўстановы, якая была б апірышчам для беларускасці, яе функцыю можа выканаць школа. „*Я сёння ўжо не баюся таго, што мы ўваходзім у Еўропу. Баюся больш таго, што беларуская мова не будзе патрэбнай*”, – вызнаў адзін з удзельнікаў семінару. – „*Калі гэтая мова станеца непатрэбнай, гэта будзе адначасова яе знішчэннем. А народ – гэта ж перад усім мова, супольная гісторыя і пачуццё супольнасці. Што зрабіць, каб добры беларускі патрыёт быў патрэбны сённяшнему пакаленню?*”

“*Пакуль што ў нашых сродках масавай інфармацыі беларускі патрыятызм часта параўноўваецца з фашызмам. Патрыятычную школу перамагла школа ідэалагічная. Патрыятызм гонару мусіць перамагчы! Толькі што гэтаму так проста не навучыць, бо нельга навучыць любові. Можна захавацца, але трэба... знайсці аб'ект. Нават калі б ў маіх венах не плыла і кропля беларускай крыві, я палюбіў бы гэтую зямлю*”, – жарліва вызнаў адзін з удзельнікаў наваградскіх сустрэч.

На шчасце, некаторыя настаўнікі змаглі аднак, нягледзячы на вялікія складанасці, выпрацаваць свае метады кшталтавання ў вучнях патрыятычных паставаў і прывязвання да беларускіх традыцыяў. Няшмат кажуць пра тое, але праз мудрае выхаванне, выцечкі ў месцы, звязаныя з нацыянальнымі традыцыямі і значнымі гістарычнымі падзеямі, навучанне пра лёсы асобаў і нацыянальную спадчыну, стварэнне музеяў і г.д., асягаюць пастаўленую – хоць, здавалася б, недасягальную – мэту. Падаецца, што больш увагі трэба было б аддаць вясковым школам. Як і ў Польшчы, так і ў Беларусі змагаюцца яны з найбольш складанымі праблемамі. Мы часцей спатыкаем там бяdotу і горш адукаваных настаўнікаў, а таму дзеці, што жывуць і вучацца ў вёсках, маюць менш магчымасцяў здабыць прэстыжную прафесію і ажыццявіць уласныя мары. У сітуацыі, калі былыя беларускія эліты знішчаныя, а новыя паходзяць з вёсак, трэба звярнуць асаблівую ўвагу ў гэтым кірунку. Няроўнасць адукацыйных шанцаў для жыхароў вёсак і гарадоў прыводзіць да таго, што эліты не могуць адрадіцца. Пакуль няма яшчэ магчымасцяў увядзення зменаў на роўні дзяржавы. Тым большае значэнне мае праца ў нізах. Настаўнікі могуць і павінны рабіць усё, што ў іх моцы, каб кшталтаваць сапраўднага беларускага грамадзяніна.

## СУПРАЦА? – ВЕДАМА!

У сферы выхавання добрага патрыёта, грамадзяніна і еўрапейца вымалёўваецца выразна некалькі шляхоў супрацы паміж польскімі і беларускімі настаўнікамі і школамі.

1. Падаецца, што карысным для абодвух бакоў будзе адказ на пытанне, што ў нас пакінуў камунізм? *Homo sovieticus*, посткамуністычныя звычкі – гэта не толькі пустыя словы. Гэта няпраўда, што камуна пакінула Польшчу, бо са свядомасці мільёнаў палякаў не дасца яе так лёгка сцерці. А гэтыя палякі выходзяць дзяцей, новае пакаленне, якое будзе вызначаць лёс дзяржавы, поспех або паразу яе грамадзянаў. Адна з найгоршых болек – гэта так званы сіндром прыдбанай бездапаможнасці: дзеці з сем'яў, нямоглых даць сабе раду ў жыцці, якія паўсталі з ідэі клопату дзяржавы пра ўсё, не могуць знайсці сябе ў навакольнай рэчаіснасці. Яны вучацца прэтэнцыёзным паставам, чакаюць, што ўсё атрымаюць ад дзяржавы і, горш за тое, што ім належыцца ўсялякая дапамога. І хоць самыя нарадзіліся і былі выхаваныя ў іншых рэаліях, жывуць яны, здаецца, па-за імі, ніяк да іх не дапасоўваючыся. Змяніць такі стан рэчаў спрабуюць пры дапамозе розных праграмаў актывізацыі жыхароў. Таксама як бездапаможнасць, перадаюцца ў спадак і стэрэатыпы, сімпатыі і антыпатыі, у тым ліку і да іншых народаў. З гэтага прыкладу дакладна відаць, што без удзелу і значнай дапамогі школ няшмат

дасца змяніць. Камунізм быў страшным злом, а вызваленне ад яго цяжкае і балбочас. Варта падтрымліваць адно аднога ў гэтым складаным працэсе.

2. Палякі і беларусы носяць у сабе глыбокія традыцыі Рэчы Паспалітай. Варта звярочвацца да іх, бо яны – частка таго найлепшага, што ёсць у нас. На гэтай падставе можна стварыць цудоўныя польска-беларускія праекты для моладзі. Польскія настаўнікі гісторыі ўспрымуць такую ідэю з энтузіязмам. Супольныя дзеі нашай гісторыі былі перакрэсленыя доўгімі гадамі існавання Савецкага Саюзу. Польскія патрыёты бачылі ва ўсходнім суседзе прычыны ўсіх бедаў. Звычайна не заўважалі такіх нюансаў, што вялікая савецкая імперыя складалася з паасобных народаў, якія таксама былі паднявольнымі. Бунт супраць накіданых зверху сімпатый да Масквы быў часта сляпы... У такой атмасферы жывая памяць пра супольныя карані нашай дзяржаўнасці павінна была папасць у нябыт. У той час, калі палякі баяліся распаўсюджання савецкіх уплываў і таго, каб іх дзяржава, якую яны здабылі ў змаганнях, не стала наступнай рэспублікай краіны Саветаў, беларусы чакалі ўсяго найгоршага ад палякаў. „*У дзяцінстве я баяўся, што прыйдуць палякі і забяруць нашыя дамы і нашу зямлю*”, – вызнаў адзін з настаўнікаў. Вось прыклад вялікага ўплыву прапаганды на жыццё і перакананні грамадзянаў старэйшага пакалення. Гэта прыклад таго, як былі прыглушаныя і забытыя супольныя традыцыі Рэчы Паспалітай. Іх новае адкрыццё можа быць цудоўнай інтэлектуальнай, гістарычнай і патрыятычнай прыгодай.
3. Частка беларускіх школ дацаніла карысці міжнароднай супрацы. Шмат з іх завязала кантакты са школамі ў Польшчы і нават у Нямеччыне. Супраца не мусіць азначаць толькі папулярныя ў Польшчы абмены моладзі і настаўнікаў, бо тады яна вяжацца звычайна са значнымі фінансавымі выдаткамі для сем’яў. Не ўсе бацькі ў стане аплаціць выезд дзіцяці за мяжу. Аднак пазнаваць адно аднога можна рознымі спосабамі. Адна з польскіх школ у Шчэціне завязала супрацу са школай у Швецыі. Яна засноўвалася на тым, што падчас першага году супрацы польская школа ладзіць ў сябе “польскі год” і аналагічна шведская школа – “шведскі год”. У гэты час вучні прыймаюць удзел у розных урачыстасцях, звязаных з нацыянальнай традыцыяй, звычаймі розных рэгіёнаў краіны, фальклорам і народным мастацтвам. Ладзяць выставы, запрашаюць з канцэртамі ансамблі песні і танцу, і ўсё гэта дакладным чынам дакументуецца. Затым відэакасеты, фотаздымкі, вучнёўскія працы і іншыя сведчанні нацыянальнай культуры пераходзяць у братнюю школу. Такім парадкам вучні спазнаюць спачатку здабыткі ўласнай краіны, а пазней – краіны братняй школы. Наступныя гады супрацы залежаць ад вынаходніцтва настаўнікаў і вучняў. У выпадку шчэцінскай школы вучні спрабуюць на падставе атрыманых матэрыялаў зарганізаваць “шведскі год” у Польшчы і “польскі год” у Швецыі. Падобная мадэль без вялікіх складанасцяў магла б функцыянаваць у боль-

шасці беларускіх школ. Яна не патрабуе вялікіх фінансавых выдаткаў, але развівае творчасць настаўнікаў і іх вучняў. Кожная ідэя адносна таго, як можна цікава падаць родныя традыцыі, уздымае іх вартасць у вачах самых беларусаў і ў выніку нараджае надзею на захапленне культурным багаццем краіны вучняў усіх задзейсных у супрацу школ і іх сем'яў. На пачатку такая супраца магла б тычыцца пошукаў крэсавых забыткаў, істотных для польскай культуры, або агульных для ўсёй моладзі захапленняў спортам, кампутарамі, пластыкай, музыкай. Амаль у кожнай школе ёсць гурткі – таксама добры пачатак новых знаёмстваў, заснаваных на агульных пасіях.

4. Маладыя людзі паводле сваёй натуры часта бываюць задзірлівымі, маюць свае погляды і бунтарна шукаюць спосабаў іх выражэння. Школа можа выйсці ім насустрэч, ладзячы школьныя дэбаты, пазней міжшкольныя сустрэчы і – чаму б не? – міжнародныя. Выбар тэмаў такіх дэбатаў не мае значэння. Вучні, рыхтуючыся да іх павінны паглыбляць свае веды і набываць новыя, пры нагодзе яны пазнаёмяцца з прынцыпамі дыскусіі, спосабамі пераконвання супраціўнікаў і прыдбання аднадумцаў – навыкі, неабходныя для грамадзянскай, грамадскай або палітычнай дзейнасці. У Польшчы ладзяцца штогадовыя конкурсы школьных дэбатаў. Падчас апошняга ўдзельнікі адказвалі на як найбольш актуальнае пытанне: “Ці змаганне з тэрарызмам патрабуе абмежаванасці грамадзянскіх правоў?”

## АД СУПОЛЬНЫХ КАРАНЁЎ – У СУПОЛЬНУЮ БУДУЧЫНІЮ

Хрысціянская духоўнасць – агульная для Еўропы. Дзесяць прыказанняў сталіся падставай еўрапейскай маральнасці, еўрапейская этыка вырасла на біблейных прынцыпах Старога і Новага Запаветаў. Барока прынесла нам развіццё нацыянальнай культуры і нацыяналістычныя акцэнты, сармацкая культура несла ідэю абароны хрысціянскіх вартасцяў ад мусульманаў.

У атэізме чалавек пераставаў быць Божай істотай, губляў сваю індывідуальнасць. Гісторыя вучыць нас, што этапы атэізму ў дзехах Еўропы скончыліся морам крыві. Ідэалы пакрываліся пылам, рэлігійныя парывы ішлі ў нябыт, а ў мінулым Бог, гонар, Бацькаўшчына – былі неразлучнымі вартасцямі. Калі мода дыктуе тып няверлівага чалавека, павяртанне да жарлівай веры вельмі складанае. Найчасцей яно абмяжоўваецца выконваннем вонкавых рытуалаў, не несучы з сабой сапраўды хрысціянскага светагляду.

У антычнай культуры рэлігія была справай дзяржавы, ніхто не даследаваў вытокаў існавання веры. У рэлігіі не было праўды. З пункту гледжання хрысціянства такі падыход немажлівы, бо Ісус ёсць адзіная Праўда. Камунізм вярнуў разуменне веры ў дзяржаўных катэгорыях, антычных, а затым паганскіх. Якімі б аднак ні былі намагніні знішчэння хрысціянскіх здабыткаў у еўрапейскай культуры

ры, яны застануцца безвыніковымі. Элементы хрысціянскай традыцыі ўвайшлі ў нашае жыццё так глыбока, што часамі мы нават не заўважаем гэтага. Яна з’яўляецца адной з істотных частак нашай асабовасці. Так польская “niedziela” азначае „не дзеіць” (адпачываць пасля шасці дзён працы), расейскае “воскресенье” – уваскрашэнне, “спасибо” – гэта адвечны вокліч “Збаў Божа!”.

Хрысціянства ўнесла ў Еўропу культуру дыялогу, роўнасці перад адзіным Богам, свабоды і цудную гуманістычную ідэю прабачэння. Прабачэння нават творцам камунізму, бо яны самыя незаўважна сталіся ахвярамі ўласнай сістэмы. Прынцып “любіце ворагаў” – падстава грамадскага поспеху. Помста не дае задавальнення, а адзінае – горкую перамогу.

*“Беларусь да той пары не будзе вольнай, пакуль не будзе складацца з вольных асобаў. Мы, што праўда, вярнуліся да касцёлаў і цэркваў, але гэтак вяртанне – пустое, без сапраўднага хрысціянскага нападнення”*, – лічыць адна з удзельніцаў наваградскіх сустрэч.

Там, дзе сям’я робіцца недзеяздольнай, зноў агромністую роллю выконвае школа. У адной са школаў увялі заняткі духоўнасці. Працу вучняў абaperлі на маральныя паняткі. Размаўляюць пра тое, што азначае дабро і зло, нянавіць, страх, помста і міласэрнасць... Настаўнікі выкарыстоўваюць цытаты з твораў расейскіх і беларускіх аўтараў, якія тычацца біблейных вартасцяў і адвечных дылемаў чалавецтва. Гэта таксама галіна, якая можа прынесці вялікія карысці ў супраць паміж польскімі і беларускімі вучнямі. Можна амбітна запланавать польска-беларускія пілігрымкі ў месцы рэлігійнага культу, якія амаль заўсёды з’яўляюцца адначасова месцамі вялікіх дзеяў у гісторыі народу.

Няхай кропкай у разважаннях пра ўплыў хрысціянства на еўрапейскую, польскую і беларускую культуру будуць словы Адама Міцкевіча:

*Ты кажаш: няхай людзі занябалі Бога –  
Не кідалі б Айчыны і маралі строгай.  
Дурань кажэ таксама: хай сохнуць крыніцы  
Абы лілася з крана ў горадзе вадзіца.\**

\*Пераклад Юрася Пацюлы

**Габрыэля Вятр** – журналістка „Шчэцінскага кур’еру”, найбуйнейшай газеты на Заходнім Уз-  
бярэжжы. Па адукацыі – сацыёлаг, спецыялізуецца ў адукацыйнай і грамадскай праблематыцы.

*Пераклад з польскай мовы Ганны Паўлоўскай*

## Змест

Прадмова (Пшэмыслаў Фенрых, Уладзімір Хільмановіч).....	3
Пшэмыслаў Фенрых	
Выхаванне праз удзел .....	5
Ёанна Фенрых-Смаліньска	
Абуджэнне патрыятызму і грамадзянскіх паставаў .....	18
Габрыэля Вятр	
Адукацыя беларускіх і польскіх грамадзянаў.....	35